

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI: SIMONYI ZSIGMOND.

2.

MÁRTON JÓZSEF
MINT SZÓTÁRÍRÓ.

IRTA

SIMAI ÖDÖN.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

TISZTELET PÉLDÁNY.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI: SIMONYI ZSIGMOND.

2.

MÁRTON JÓZSEF
MINT SZÓTÁRÍRÓ.

IRTA

SIMAI ÖDÖN.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

MAJOR JOHN E.

CHICAGO, ILL.

1914

CHICAGO, ILL.

CHICAGO, ILL.

CHICAGO, ILL.

I. Rövid életrajz.

Kevés szó esett még eddig Márton Józsefről, a tudós bécsi professzorról; az is, ami esett, tele van a nyelvújítóknak az orthologusok elleni gyűlöletével, elfogultságával, s a szorgalmas tankönyv- és szótárírónak inkább csak csekély hibáit sorolja fel s nagyítja, a nélkül hogy érdemeiről is kellő módon megemlékeznék. Igaz ugyan, hogy nem alkotott oly halhatatlan műveket a nyelvtörténet terén, mint Révai; igaz, úttörői közé sem tartozik a magyar-ugor összehasonlító nyelvtudománynak, mint Sajnovics és Gyarmathy; nem volt döntő szava ama vitákban sem, melyek a helyesírás és ikes ragozás körül Révai, Verseghy s mások között folytak, de mint grammatikák és szótárak írója nincsen korában hozzá mérhető, s negyven évre terjedő e téren kifejtett munkásságával és termékenységevel Páriz Pápaítól el egész Ballagiig egyedül áll. Kétségtelen, hogy nyelvtanaiban, minthogy jórészt a Debreceni Grammatikából, Gyarmathy ismert Nyelvmasteréből, Révai és Verseghy munkáiból készültek, kevés az eredeti, de annyi bizonyos, hogy a szerző életében, sőt sokáig azután is igen el voltak terjedve. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az Erdélyi-feljegyezte ezen közmondás: »Közjóra világol, mint Márton grammatikája.« Míg azonban nyelvtanait, melyekről korántsem áll az, mit Toldy A magy. irod. tört. 1864: 173 róluk mond; hogy »ragaszkodásával a debreceni iskolához nagy mérvben terjesztője lett a nyelvrontásnak, s nemcsak szótárai, hanem botrányos magyar és német nyelvtanai s olvasókönyvei által is«, ma már senki sem használja, szótárai még ma is nélkülözhetetlenek a nagyobb szótáríróknak, s róluk Toldy is elismeri az idézett helyen, hogy »már első, kisebb magyar és német szótára elődeinél hiányzott számos szók s értelmek felvételénél, s a szabatosabb értelmezésnél fogva jóval több volt egy gyakorlati segédkönyvnél; nagy szótára pedig, mely nyomban követte, úgy kisebb

s majd nagyobb háromnyelvű szótárai szók és szólások bőségére nézve tetemes haladást mutattak». Ballagi szófaragásokkal telt szótárainál ma is élvezetesebbek. Most, midőn innen-onnan száz éve lesz, hogy Márton legjobban virágzott, azt hiszem, nem lesz érdektelen műveivel behatóbban foglalkozni, nem lesz hálátlan munka kimutatni, hogy Toldynak nem volt igaza, mikor Mártont nyelvrontónak nevezte, mikor »ízléshiányáról« »az új nyereségek iránti elfogultságáról« beszél, »melyek — mint mondja — nem engedték lépést tartani a gyorsan fejlődő irodalommal«; nem volt igaza, mikor a Figyelmező 1840:494 úgy nyilatkozik, hogy »Márton nyelvtani munkái: u. m. szótárai, magyar és német grammaticái, s olvasókönyvei... még gyakorlati tekintetben is különösebb beccsel nem bírtak.« A halhatatlan Kazinczy szelleme is meg fog bocsátani, ha a »mester«-re ráolvassuk, hogy a debreceniek ellen való kérlelhetetlen gyűlölete, s nyelvújításbeli túlzásai ragadták ezen nyilatkozatokra: »Márton ist zum Bewundern unwissend in der ungarischen Sprache, und einer von denen, die ungarisch zu wissen glauben, weil sie diese Sprache von ihrer Amme gelernt haben« (Váczy J.: Kaz. lev. VII: 475), és »die Sprache hat er (t. i. Márton) nicht inne, wie sie ein Professor oder auch noch vorzüglicher Schriftsteller inne haben sollte. Er schreibt nicht grammatisch richtig« (Ugyanott VI: 97), mert Márton jól ismerte a magyar nyelvet, s az irodalmi nyelv is sokat köszönhet szótárainak, a melyekben a nyelvújítás szelídebb alkotásai már kezdettől fogva helyet találtak.

* * *

Márton életére vonatkozólag összes forrásaimat a Figyelmező 1840:494 l. lévő nekrológ, a Jelenkor 1840:63. számában olvasható rövid életrajz, s végül az Akadémiai Értesítő V. kötetében található, néhány sorból álló ismertetés teszik. Ezek tanúsága szerint Márton József Iszka-Szent-Györgyön (Fejér m.) született 1771. március 2-án; apja református lelkész volt, testvérébátyja, István, korának számottevő filozófusa, Kantnak legelső magyar követője és ismertetője. Kétségtelen, hogy bátyja érdemei is vonzották a tudós pályára. Iskolai képeztetését 1779—1793-ig Debrecenben, ez időben Magyarország legtudósabb városában nyerte, hol abban az időben Földi, Fazekas és Diószegi voltak oszlopos tagjai annak az irodalmi társaságnak, melyet Debreceni Kör néven ismerünk. Itt szívta magába azt a magyarságot, a

melyet Kazinczy oly gyakran megró leveleiben (Váczy J. Kaz. lev. IV : 61. »Ő belőle is Debrecen zengett, midőn azt írta. Így jár, a ki elfogulva lévén magától . . . finnyáskodik az új Írókat olvasni 's előre nem halad« vagy IV : 471. »Mártont személyesen ismerem . . . Debrecenben tanult valaha 's az ott beszítt dolgok nem engedik magukat elfelejtetni«) Csokonainak tanulótársa volt, erre vonatkozik a költőnek Mártonhoz 1801. márc. 19-én írt levelében e néhány sor: »mind hajdani, mind a múlt ősszel megújított barátságunk az Urnak hozzám s dolgaim eránt való nemes hajlandóságáról nem kevésbé teszen bizonytságot.«* Elvégezvén a debreceni kollégiumot, eleinte nevelő volt, majd Lőcsére került, hol az evangélikus gymnasiumban az erkölcstudomány és természetrajz tanára lett. Úgy látszik azonban, többet foglalkozott a nyelvtudománnyal, mint tantárgyaival; már itt megkezdte a gyűjtést nagy szótárához, s már itt írt egy német grammatikát. 1799-ben odahagyja az iskolát s egy évet népnyelvi adatok gyűjtésére fordít. Érdekesen írja le Márton ezt az egy éves útját az 1800-beli magyar-német szótárának elején. Valóban dicséretre méltó az a buzgóság, melylyel a népnyelvi adatok gyűjtéséhez fordult, s ha nem is nevezzük »vállalkozó szellemnek«, bár joggal megilletné e név, hisz oly fogyatékos közlekedési és közbiztonsági eszközök dacára rá merte magát szánni az ekkor még igazán hálátlan munkára; kétségtelen, bizonyos fokú lelkesedés vezette abban a munkában, melylyel a *legelső rendszeres népnyelvgyűjtő lett*, s mintegy három évtizeddel az Akadémiát megelőzte. Alig tért vissza 1800-ban Lőcsére, Görög Demetertől, az ismert bécsi nevelőtől és hirlapírótól meghívást kapott, hogy vele Bécsben az irodalmi s irodalom körüli munkásságát ossza meg. Márton engedett a meghívásnak, s ezáltal a magyar irodalomnak akkori központjába kerülván, egyrészt megismerkedett a bécsi magyar írókkal, Decsyvel, Pánczéllal s másokkal, másrészt nagyobb könyvességgel folytathatta a már Lőcsén megkezdett munkásságát. Nyelvtanainak, szótárainak kiadásai egymást érték, nem volt tudományos mű, mely abban az időben 13 kiadást ért, csak az ő nyelvtana; nem volt még szépirodalmi munka sem, melynek egyszerre 1100 előfizetője lett volna, mint volt az ő 1803-beli nagy szótárának. 1806-ig mint magányos nyelvmester működött

* Nemzeti Könyvtár. Csokonai Mihály minden munkái. Schedel Ferenc. 1844 : 863.

Bécsben, főúri családoknál, majd a császári házban volt nevelő. Tanította a többek közt János herceget, kinek egyik grammatikáját ajánlotta is; nevelője volt Bregenheim Ferdinánd hercegnek, ennek van ajánlva »Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyv« c. műve. 1806 óta, mint nyilvános rendkívüli tanár, a bécsi egyetemen tanította a magyar nyelvet és irodalmat, egyszersmind a testőrség rendes nyelvtanítója lett. Kazinczy azt hiszi, hogy az egyetemi tanárságra Mártont nem érdemei juttatták, hanem »itt egy bizonyos szolgálat jutalmaztatott meg inkább a' székhely nyújtásában« (Váczy. Kaz. lev. IV : 375). Ezt a szolgálatot pedig így mondja el Kazinczy ugyanott VI : 97. »Er hat in Novemb. 1805 eine Proklamation aus dem französischen ins ungarische übersetzen müssen. Er that, was er musste, lief aber geschwind zu seiner Exc. dem Grafen Wrba, dass er verhindere, dass die Proklamation nach Ungarn komme. Dieser Dienst ward ihm 1806 mit der Professur belohnt.« Kétségtelen, hogy ez a körülmény is közreműködhetett a kinevezésnél, de hogy egyedüli ok lett volna, az legalább is valószínűtlen, tekintve a császári családnál való nevelősködést. A Tudományos Akadémia a nagy érdemeket szerzett férfit mindjárt első nagygyűlésén, 1831-ben levelező tagjának választotta, ebben az időben választotta meg Bereg táblabírójává is. Egész haláláig dolgozott; utolsó művének: Gyönyörködtetve tanító olvasókönyvének utolsó ívei még sajtó alatt voltak, mikor tüdőszélhűdésben 1840. júl. 26-án nagy szegénységben meghalt. »Bizton hisszük — mondja Toldy az említett nekrológ végén — a mely kéz utolsó éveiben szenvedett sanyarjait enyhíteni készült, özvegye s árváitól is az érdekesnek a segedelmező vigasztalást nem fogja megtagadni.« Szegénységére nézve jellemző a »Jelszózat« második versszaka, mely a Gyöny. tan. olv. címlapján olvasható:

A' mi dicső nyelvünk emelését látom örömmel,
Mellyért fíradozom negyven az éve sokat.
 Vajha kegyelmével megvigasztalna Hazám! mint
 Nyelvét terjesztett — bár nyomorogva — fiát!

II. Irodalmi működése.

Negyven évi szorgalmas munkásságának eredményeit az 1840-ben megjelent Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyv elején foglalja össze, időrendben felsorolván megjelent műveit. E felsorolás alapján a következőleg állíthatjuk össze irodalmi munkásságát:

1799. »Német grammatica készítette Márton József Lötsei professor — Egy Német olvasni való-Könyvvel és ahoz tartozó Lexiconnal együtt. Kassánn Fűskuti-Landerer Ferentz betűivel.« E nyelvtanát »Tiszteletes Márton István Uramnak . . ., mint legjobb Testvérjének, volt nevelőjének és Barátjának eránta való igaz háládatosságának jeléül« ajánlja. 13 kiadást ért (1799, 1802, 1804, 1807, 1811, 1815, 1819, 1821, 1825, 1828, 1836, 1838, 1840.) A rövid időközökben ismétlődő kiadások egyrészt a könyvre való nagy szükséget, másrészt használhatóságát mutatják. E nyelvtan volt a magyar irodalomban az első rendszeres német nyelvtan, tehát úttörő munka. Maga is mondja e nyelvtan előszavában: »Reménylem azonbann, hogy ebben a' Részben úgy ítéli meg munkámat minden Érdemes olvasó, mint a' maga Nemében legelső Munkát és nem felejtkezik meg arról, hogy én jeget törtem és járatlan úton jártam«, egy jegyzetben ehhez odaveti »Készített ugyan ezelőtt mintegy hat esztendővel Tiszt. Profeszszor Márton István Uram is egy kis Német Grammatikát ilyen Tzím alatt: A' Német Nyelv első Kezdeté, de a' mint a' tzímje is mutatja, ez tsak . . . gyermekek számára készült«.

1799—1800. Német-magyar és Magyar-német Lexikon vagyis Szókönyv. Pozsony. Wéber Simon Péter betűivel, az I. rész 14; a II. 13 ívnyi, 8-adrét. Már könnyű kezelhetőségénél fogva is alkalmasabb volt Páriz Pápainak német nyelvvél is bővített hatalmas szótáránál.

1801—1802. Önálló műve ez időben egy sem jelent meg, de szerkesztője volt a Magyar Hirmondónak. E lap nem azonos Ráth Magy. Hirm.-jával, mely 1780-ban Pozsonyban indult meg, de már 1789-ben Bécsben megszűnt. A Márton szerkesztette lap Görög és Kerekestől 1789 óta kiadott Hadi és más nevezetes Történeteknek volt megváltozott című folytatása. Toldy A magy. nemz. irod. tört. 1864: 154 Márton ezen működését nem említi, midőn a bécsi magyar hirlapok szerkesztőit sorolja el.

1803—1804. Magyar-német és Német-magyar Lexikon vagyis Szókönyv. Második rész I. darab A—M-ig, II. darab M—Z-ig. Összesen 100 ív; 2289 szótároldal. Megjelent Bécsben Pichler Antal betűivel. »Ezen II-dik Rész végén találtnak a' Magyar- és Erdélyországi Városok, Mezővárosok és Helységek nevei Németül és Magyarul«. Érdekes, hogy e szótár bevezetésében felsorolja az 1051 előfizetőt, kik között irodalmi és politikai életünk nem egy jelesét találjuk, így a többek közt előfizetők voltak: Aranka György, Besseney György, Bánótzai Sándor, Bacsányi (kinek példányait a Nemz. Múzeum

könyvtára őrzi) Csokonai, Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály, Horváth István szigeti deák, Kis János n.-dömötki ev. prédikátor; Fáy András tanuló Pozsonban, Pápai Sámuel, Ruszek József, Schedius Lajos, Somogyi Gedeon s mások. Ezek felsorolása után egy 48 oldalra terjedő német nyelvtan van s csak ezután következik a szótár maga. Második kiadása 1810-ben.

1805. Ez évben kiadta Ujfalusi Farkas Jánosnak 1771-ben megjelent »Ungarische Grammatik, oder ausführliche Unterweisung, wodurch man die ungarische Sprache in ihrer Vollkommenheit zu lesen, schreiben und reden in Kürze begreifen kann« című németek számára írt magyar nyelvtanát a következő címmel: Farkas's Ungarische Sprachlehre für Deutsche, verbessert und vermehrt. Külön egy olvasókönyvet is írt e nyelvtanhoz: Ungarisches Lesebuch sammt einem dazu gehörigen Wörterbuch, címmel.

1806. »Tabellarische Übersicht der grammatischen Bauart der Ungarischen Sprache«. E táblázatot Ferdinánd cs. kir. herceg számára írta, belőle tanult János herceg is.

1807. Magyar-német és Német-magyar Lexikon vagyis Szókönyv, I. Rész. 60 iv. Az 1803—4-ben kiadott nagy szótárnak magyar-német része. Második kiadása 1811.

1809. Pannonia, eine Zeitschrift zur Verbreitung der Ungarischen Sprache. E folyóiratról Kazinczy következőképen nyilatkozik: »Martons Pannonia ist eine Arbeit worüber das Lachen, das es erregt, sich in ein Aergern übergehen muss. Ich habe meine Hefte verschenkt... Schade um das schöne Papier und den Druck«. (Váczy J. Kaz. lev. VII. 475.)

1810. Praktische ungarische Sprachlehre für Deutsche sammt einem ungarischen Lesebuch und dazu gehörigen Wörterbuch. Wien. Kiadásai: 1810, 1817, 1820, 1822, 1826, 1829, 1833, 1836, 1838, 1840.

Ugyanezen évben adta ki Csokonai Vitéz Poëtai Munkáit 4 kötetben, másodszor 1813-ban, de csak két kötetben. E kiadásra maga a költő kérte meg Mártont: »esmérem az Urnak a közjó eránt való részvevőségét s szolgálatra kész voltát — mondja Csokonai az előbb is idézett levelében. — Miért tartózkodjam tehát kérni az Urat, hogy minden munkámnak kinyomtattatására egy jó és csinos bécsi könyvnyomtatóval megalkudni méltóztassék.«

Ugyancsak 1810-ben kezdte meg Bertuch Természethistóriai Képeskönyvének magyar fordítását. Érdekes Kazinczynak ítélete e könyvről: »Ha Virág Benedekkel, Kis Jánossal etc. ismeretes volt volna, nem lőtt volna bakot mingyárt a' könyv titulusán, ezt Képeskönyv így írván Képeskönyv s megtanulta volna, hogy a forradás csak a nominativusban eshetik meg: borkő, husvét, Úrfi etc. Egyébránt fordítása excellens Bertuchban«. (Váczy J. Kaz. lev. IV: 61.)

1811. »Magyar Atlas azaz Magyar-Horvát-Tótország Vármegeinek, Szabad kerületeinek és a Határőrző Regimentek vidékeinek

közönséges és különös Táblái». E térképek kiadását Görög és Kerekes kezdte meg; Márton folytatta s összesen 62 táblát szerkesztett. Ugyane térképekhez

1812-ben Repertoriumot vagyis Mutató Táblát adott ki, a térképeken előforduló »városok, mezővárosok, helységek, nevezetesebb puszták, folyóvizek, hegyek nevei magyar, német, tót, oláh és deák nyelven« való e felsorolásai a helynevek feldolgozásánál nem haszon nélkül volnának használhatók. Kiadásai: 1812, 1817, 1838.

Ugyanezen évben fordította németből s adta ki »A juhhimlő beoltásáról és a Spanyol faju juhokkal való bánás legjobb módjáról« című munkát.

1816. Kiadta nagy szótárait még harmadszor is, de rövidítve, iskolai használatra.

* 1818. *Lexicon trilingue Latino-Hungarico-Germanicum ad ductum Lexici scholastici Schelleriani et Hirschiano Borniani elaboratum etc. Viennae Austriae, Typis Antonii Pichler 1818. Pars prima A—L, pars secunda L—Z, Összesen 120 ívnyi nyolcadrét kötetek.*

* 1823. *Deutsch-Ungrisch-Lateinisches Lexicon. Két kötetben, az első A—J-ig, a második J—Z-ig terjed. Mindkét kötet 994 nyolcadrétű oldal, eddigelé tehát a legnagyobb s legteljesebb német-magyar szótárunk.*

1828—1834-ig »felsőségi engedelemmel« folytatta a Magyar Kurir kiadását Pántzél halála után. Tartalmilag az ő szerkesztésében sem változott a lap, a mennyiben elődeihez híven ő is csak a politikai és hadi eseményekre fordította a fősúlyt, alakilag azonban a negyedréteket vette fel s több melléklappal látta el, minő az Olvasókönyvtár 1829-ben; Bécs leírása és 1832—34 Sokféle három darabban, ugyanolyan céllal, tartalommal, mint a néhány évtizeddel előbb megjelenő Sándor István-féle Sokféle (1791—1803).

1834. Megirta Görög Demeter életrajzát: Cs. kir. udvari Főnevelő Görög Demeter Életeleírása köremetszett szobrával együtt.

1840. Gyönyörködtetve tanító magyar Olvasókönyv különösen a magyar nyelvet Tanulók számokra Bécsben.

Ennyi Márton József negyven évi irodalmi működése. Toldy a már sokszor idézett irodalomtörténetében (136. l.) azt állítja, hogy Fazekas Ludas Matyijának hely és évjelzés nélküli illusztrált kiadása 1817. és 1831-ben Mártontól való, erről azonban maga Márton nem szól semmit művei felsorolásában. Még egy művéről hallgat Márton, mely: A magyar Lexiconnak szükséges voltát magyarázó elmékedések és egy új Lexicon készítésének módja« címen 1802-ben Bécsben jelent meg (15 oldal 16odrét). E gazdag munkásságon kívül minő nagyratörő tervei voltak irónknak, arról munkámnak más helyén szölok.

III. Szótárirodalmunk Márton fölléptekor.

A XVIII. század végén a régi Molnár-féle dictionariumon, s Páriz Pápai munkáján kívül nem volt érdemesebb szótár; hogy mennyire nem feleltek meg ezek a folyton haladó irodalom követelményeinek, mennyire érezte a kor egy jobb szótárnak szükségét, legjobban bizonyítja az a hírlapokban, vagy külön munkákban a régi szótárakra hangoztatott panasz és a sok terv egy új szótár szerkesztéséhez. Legelőször ad ennek kifejezést a Magyar Museum 1788-i előbeszédében, égető szükségét mondván ki egy olyan nyelvkönyvnek, »melyben minden magyar szók és szóllás módjai feltaláltatnak.« Sokkal jellemzőbbek D. Decsy Sámuelnek, a bécsi magyar írók egyik kiválóbbjának szavai az 1790-ben megjelent Pannoniai Feniksz 183. lapján: »Vagyon ugyan immár nekünk két magyar szótárunk u. m. a Sz. Molnár Alberté és a Párizpápai Ferentzé; de mind kettő héjános, és sem egyik, sem másik meg nem felel mostani tzelünknek. Egy oly Szótárnak írásához kellene minékünk mostan kezdeni, melynek segítségével által mind más Európai nemzetek, mind hazánkban idegen nyelven élő lakosai megtanulhatnák nyelvünket.« Ugyanezen helyen említi továbbá, hogy Ráth Mátyás »a magyar ujságoknak írásában való jégtörésére nézve emlékeztető oszlopot érdemlő hazánkfia« egy négy nyelvű szótárt tervezett, a mely magyar, német, latin és tót nyelvű lett volna. »Mindenféle könyvnek írása — mondja azután Decsy — sok elme-töréssel megyen véghez, annyival inkább egy jó Szótárnak készítése és a ki ilyennel szolgálna hazájának, nemtsak maga, hanem ötöd s' hatod izeglen való maradéka is méltó volna a jutalomra.« Szerinte háromféle szótárra volna szükség. »1. Magyar-németre és német-magyarra; 2. Magyar-tótra és tót-magyarra. 3. Magyar-deákra és deák-magyarra, mindegyikben fel kellene a különös szóllásoknak formáit és szokott példabeszédeket jegyezni.« Helyesen ítél Decsy akkor is, midőn azt mondja, hogy »egy ily Szótár Herkulesi munkát kíván, ez okon nem egy's két emberre, hanem egész társaságra kell annak készítését bízni«, s »a régi magyar könyvek« olvasására, segítségére hívja fel a szótárirók figyelmét. Ugyanilyen értelemben szól Sándor István is a Sokféleben 1791, I: 156 »Kivánatos dolgot cselekedne a' Magyar Hazával valaki egy oly szótárral kedveskednék neki, mely Magyar és Deák nyelven kívül Némettel, Frantzal is megmagyaráztatnék.«* »A Felsőges Udvarnak — mondja továbbá — néhai Ajtónállója Farkas Úr, ki Bécsben magyar grammatikát nyomtattatott s a' Magyar nyelvet tanította az udvarnál, ígért ugyan előttem egy ilyen Szótárt Nemzete számára, de bé nem teljesítette ígéretit.« Említi Adámit is a Sprach-

* Érdekes, hogy itt S. J. a lexicont *szótárnak* nevezi, míg 1803-beli Toldalékában a *Szókönyv* mellett kardoskodik.

kunst íróját is, ki szintén foglalkozott egy ilyen tervvel, Sándornak is van tudomása arról, hogy Ráth «észrevevén, hogy P. Pápai szótárjának a' második része a' mint Szebenben kibocsáttatott Német nyelvvel is bővelkedik ugyan, de ott a' magyar szózatok Német nyelven felette rosszul vannak kitéve» maga szándékozott egy ilyet kiadni. Méltatlankodva kiált fel végül Sándor cikkelye végén. »Valóban szégyenlheti Nemzetünk, de leginkább Nagyjaink, hogy az oly dicséretes igyekezeteket, melyeknek több példáit hozhatnám elő, nemcsak jutalom nélkül hagyják, de elő nem segítik.« Baróti Szabó Dávid, az ismert nyelvújító is ezt mondja a Magyar Museum 1792. II. hátsó borítéklapján saját szótárára előfizetést hirdetvén. »A' Dictionarium felől mit mondhatnék egyebet, hanem hogy Páriz Pápai (mit a mindennapi tapasztalás is megvallat velünk) nem elégséges.«

Ezen s hasonló vélemények bírhatták rá Mártont saját meggyőződésén kívül, hogy egészen a szótárfírásra adja magát. Sok helyütt kifejtí ő is szótárirodalmunk hiányosságáról szóló nézeteit, legrészletesebben: »A magyar Lexiconnak szükséges voltát magyarázó elmélekdedések és egy új Lexicon készítésének módja« című rövid dolgozatában. »Legvilágosabban kitetszik — mondja itt — a' Lexiconnak szükséges volta azáltal, ha az eddig kiadatott Dictionariumokat vizsgáljuk. A' Molnár Albert legelső, felette nagy munkával készült Dictionariuma, melyet először 1604-ben adott ki, kincs volt abban az időben . . . hiányt pótoltt a' Párizpápaié is . . . De Páriz Pápai Dictionariumának ezen legújabb 1801. kiadása sem teljesítheti a' Lexiconra való szükségünket a következő okokra nézve: 1. A nép között fennforgó szóknak nagy részét ebben fel nem találhatjuk. Ezrekre megy az olyan közönséges szóknak száma, a' melyekről említés sem tétetik. 2. A szók többféle jelentései nincsenek benne előszámlálva, például felhossa itt Mrt. az érni szót, melynek P. Pápainál csak tangere, berühren, maturescere, reif werden jelentései vannak meg, ő három csoportba osztja e szó jelentéseit I. érni = pertinere, langen; adtingere, erreichen; tangere, anrühren; ferire, treffen; advenire, ankommen; vivere, erleben; deprehendere, ertappen; vacare II. valere, werth sein, gewinnen mit etwas; aequivalere III. maturescere, reif werden. — 3. A különös szók formáit is hiába keressük P.P.-ban. — 4. Hibásan vannak előadva a szók értelmei s a II. részben hátul található Német szók lajstroma segedelme által tanulni magyar vagy német nyelvet nem lehet, mert benne csak a német van lapszámozva s így hosszadalmas és fárasztó. — 5. Nagy hibája P. P. lexiconának, hogy megavult és szokatlan kimondású szókkal s oda nem tartozó mondásokkal szaporítódik; érti itt a soványu, suhajtás, suhajtók-féle szókat és a sóíz, sós halak, sőt törni, sokadalmaskodom, sok akaratu stb. szólásformákat, melyeket szótárban senki sem keres.

Páriz Pápai szótárainak hibáit már e művét (1802) meg-

előzőleg 1800-ban kiadott szótárának előszavában is kimutatja, hol a többek közt ezt mondja: »mivel P. P. lexiconában sok közönséges és régi szót is hijjában keresünk, azokat a' meny nyire lehetett öszveszedtem s beleraktam.« Már itt is észreveszi, hogy »ritkán találni P. P.-nál egy szónak több jelentését egynél« s hogy nagyságát ez okozza, »hogy benne szoros rend nem lévén rakással fordulnak elő ugyanazon szók változások nélkül« s hogy »a' hiba P. P.-nál berakott német jelentésekben is rejlik« pl. gulya P. P.-nál = eine niedrige Kuh, holott ennek jelentése die Kuhherde; harmadfű P. P.-nál = drei Tag, der dritte Tag, holott a szarvasmarháról drei Jahre alt; jászok P. P.-nál = die Siebenbürger, pedig jelentése die Jasiger.

IV. Márton eljárása.

Lássuk már most, minő elvek vezették Mártont szótárainak megírásában; hogyan igyekezett elkerülni a Páriz Pápaiban meg rótt hibákat, mit tartott szükségesnek felvenni a népnyelvből, s mit a nyelvújítás eredményeiből.

A szótár célja szerinte az, hogy »abból kell és lehet meg tudnunk és hasznunkra fordítanunk mind a' nép között most főn forgó szót, s nyelvünkben a' különös szóllások formáit, a' régi és újabb könyvekben előforduló szók s kifejezések sokféle jelentését«. Első kötelessége tehát a szótárírónak, hogy a környék szótát — mint Márton a tájszavakat nevezi — összegyűjtse és megmagyarázza. »Mivel pedig a' környékszók sokfélék; úgy mint vagynak olyanok, melyekkel csak egy bizonyos tájjékon, vagy egy két Vármegyében élnek az emberek, vagynak ismét olyanok, melyek egy egész kerületben, egész Erdélyben vagy ennek tsak egy részében a székelyek között, a' Kalotaszegen ismeretesek, azt szükséges lesz kurtítva a' szók után feljegyezni kiváltképen ha ugyanazon egy dolognak az ország különböző részeiben többféle, sokféle neveket adnak.« Például hozza fel: a burgonyát, kulacsot, bögrét. A burgonya »mely Baranyában: krumpli, kolompér, Erdélyben néhol: pityóka (mely alatt nem tsitsókát értenek) a' Kalotaszegen: földi mogyoró (mely Magyar Országba a' Lathyrus tuberosus gyökérgyümöltse); Tisza melléken: kulats, tul a' Dunán: tsutora; a tiszamellyéki: szilke, tul a' Dunán: bögre, Erdélyben Kolozsvármegyében 's másutt: röstölő, Kalotaszegen: porzsoló, Szilágyban rátó 's lábas a' székelyeknél (a' hol a' mi* lábosunk: lábos lábas).« Igazán csak sajnálhatjuk, hogy »a tréfából eredt kifejezéseket« azaz a gúny- és csúfneveket nem tartotta szükségesnek szótáraiba felvenni, pedig ha ezt megteszi vala, szótárai nagyon emelkedtek volna érdekességben és becsben; »nem vettem fel — mondja — az ilyen kifejezéseket, mint toportyán-

* Márton dunántúli volt.

féreg azaz medve; nyúgodalom tőke: nyereg; szőrhintó: ló, paripa» miket a székelyeknél hallott.

Minő lelkiismeretesen gyűjtötte a népnyelvi adatokat, arról az 1800-beli szótárának elején számol be. A népnyelv kutatásában nemcsak maga fáradozott, hanem »rávettem — mondja — némely tanultakat, hogy a' tsak körülöttük szokásban lévő beszéd-módokat, tájjékszókat, növények, gyümölcsök, állatok és más dolgok neveit szedjék össze«. Érdekes bizonyítéka ennek Csokonai már sokszor idézett levelének e néhány sora:

»Már én az Úrnak jelentésére, s édes hazám s anyai nyelvem díszére s előremenetelére, a mint tudtam a ritkább régi, kevésbé gyakorlott, nyomtatásban esméretlen, tartományos és mesterszavakat 2000 és egynehányat öszveszedtem, s mind ez ideig az Úrnak barátságos rendtételét vártam, s most is kész szívvel kívánom őket az Úrral közleni, mihelyt levélbe tett bizonyos akaratját megértem.«

Úgy látszik Márton kiterjedt levelezést folytatott e célból.

A tájszavakon kívül feljegyezte »a mesteremberek műhszereit és tsinálmányait, mely már sokkal nehezebb munka«. Igen érdekes módon tette ezt: »elmentem az asztaloshoz, megmutattatom v. előmbe rakatom minden műhszereit, lerajzolom, (mivel rajzolni is tudok), megtudakozom azt is, hogy mindenik mire való«; s azután elment a német mesteremberhez s a rajzok után megtudakozza a »műhszerek« német neveit s csak úgy jegyzi fel. »Feljegyeztem — mondja továbbá — a' természeti historiára tartozó neveket, sőt le is rajzoltam, így pl. mikor Bihar tállyékán a' sokféle szőlők fajtáinak neveit felírtam, szükséges volt a' fajták megkülömböztető részeit (szőlő leveleit) lerajzolni«.

A népnyelv ismeretén kívül szükségesnek tartja »mind az ujjabb, mind a' régi jó magyar írók munkáit figyelmesen elolvasni s azokból a' szókat többféle jelentésekkel kiirogatni,« sőt oda is jegyezni az író nevét, a honnan a szók véve vannak. Említi a többek közt Pázmányt, Gyöngyösit, Faludit. A régi és új szótár-irodalom átkutatását is ajánlatosnak tartja; ő maga szótárai készítésénél Adelung, Voigtel tiszta német lexiconjait, Fabri Thesaurusát, Bauer és Scheller német-latin szótárát, Voss Etymologiconját, továbbá Baróti Szabó Kisded Szótárait, Noszko Virág-szótárát és Wagner Phraseológiáját használta.

Ami a nyelvújításhoz való viszonyát illeti, a neologia eredményeiről nagyon eltérő véleményei vannak, de sehol sem mutatkozik a nyelvújítás oly ellenségének, mint a minőnek Kazinczy és Toldy kikürtölték, csak a nyelv természete ellen koholt új szóktól idegenkedett folyton. A magyar Lexicon szükségesség voltáról stb. című rövid értekezésében így nyilatkozik:

»A' jó móddal készült Lexicon gátolhatja meg kiváltképpen a' fordítókat, hogy nyelvünkbe vagy szükségtelen új, vagy idegen szókat 's más nyelvekhez alkalmaztatott kifejezéseket be ne hozzanak, 's azokkal nyelvünket kelletlenül ne bővítsék, rontsák és kortsosítsák.«

Mintha csak Verseglyt hallanók, a mint A filozófiának talpigazságaira épített Felelet'-ben 1818:296 mondja:

»Mert a' Lexikont nem úgy kell tekinteni, mint a' különbféle koresoknak idomtalan szüleményeknek, érthetetlen szószer nyeteknek, gyermekes czikornyáknak, dajkáktól költött szócesmegéknek, az idegen idiotizmusok majmozásainak szemétdombját, hanem mint a' megtisztult, rendbeszedett, megcsinosított s érzékenyítő erővel felfegyverkeztetett nyelvnek minden tiszteletre méltó kincstárát. szent archivumát.«*

Más munkáiban azonban a nyelvújítás határozott barátjaként tűnik fel, így 1803-beli szótárának előszavában, hol a tudományos mesterszóról beszél, ezt olvassuk:

»A' jelenvaló Lexiconban olly tzállal raktam belé, az illetén még bizonytalanságban függő neveket, hogy ez által köz megítésre botsássam; a' mit levelezés által soha véghez nem vihettem volna. Ezen tudománybéli Mesterszókat többnyire Tudós Magyar Hazafiak küldötték hozzám, 's' többek helybehagyása után vettem fel, mindazokat; mind a' mellyeket magam próbáltam eltalálni.«

Ime még ő maga is nyelvújító.

»Most tehát — mondja tovább — az egész Haza Tudós Férjfiái elé terjesztem; méltóztassék megvizsgálni 's a' mellyett jobbakat keresni, találni.«

Sőt a következőkben védi is a nyelvújítást:

»Mert ha egymás buzgó fáradozásait, főképpen a' nyelv gyarapítása körül nem segítjük; ha a' mások által tett próbatételekre csak azt mondjuk, hogy nem jó, azt pedig, mi jobb s' miért jobb soha meg nem mondjuk, magunknak sem használunk s' úgy látszik, mintha másoknak sem akarnánk engedni, hogy használjanak.«

Ebből a véleményből éppen nem lehet kiolvasni azt, a mit Toldy mond, hogy »idegenkedett az új nyereményektől«. A végletekig menő purizmus ellen fakad ki 1810-ben, nagy szótárainak második kiadásában:

»Nem tudom, mikor veszhettük volna el azt a' just, a' mellyel eleink éltek, hogy idegen nyelvekből felvehessük az ollyan szókat, mellyekre szükségünk van; s hogy azoknak hazafiasságot adhassunk. Ha idővel a' remekelmék az illyenek helyett nyelvünkben másokat

* Az 1810-ben kiadott Bertuch-féle képeskönyv előszavában is hasonló értelemben szól Márton: »A' magyar fordító maga részéről ezeket jegyzi meg a) szükségesnek itélt ollyan helyeken egy két szót adni a' magyar fordításhoz, a' hol az egyéberánt homályos lett volna, vagy a' hol a' magyarázat az egész dolog megértésére szolgálhat. b) új szókat sem maga nem faragott, sem azoktól nem kölcsönzött, kik nyelvünket művelni akarván természete ellen való szókat szórtak bele, a' mire szükségük nem lett volna — Mig fekete földünk a tiszta buzát megtermi, legalább addig krumplit belé' ne ültessünk!«

teremtenek, akkor ezek elmaradhatnak, de a' nyelv tsinosítása, pallerozása, bővítése az erőszakotételt s' a' nyelv természete ellen koholt rossz uj szókat meg nem szenvedí.
«

A nyelvújítást illető nézetei legvilágosabban Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyve végén lévő »Toldalék. A közönségesebb uj szók lajstroma a nyelvbővítésre és szóújításra tett jegyzetekkel« című részben jutnak kifejezésre. A tudományos munkák írása végett szükségesnek tartja a nyelvújítást, azonban:

»Meg kell ugyan vallani, hogy a nyelvbővítéshez s az uj szók csinálásához olyanok is hozzáfogtak, kiknek ezen napkeleti nyelv természeti alkotmányáról sem tudományjuk, sem érzések nem volt; nem csoda hát, ha az idétlenül koholt uj szók ellen sokan kikelnek, ámbár másrésről a' nyelv mivelődését, a' bővítését szükségesnek állítják.«

Vigyázni kellene pedig szerinte három tekintetben 1. a nyelv bővítésében, 2. uj szók alkotásában, 3. szószármaztatásban.

»Mindenekelőtt szükséges az eredeti magyar nyelvből gondolkodás és okoskodás által kitapogatni mi módon lettek a' hangok tárgyakat jelelő betűkké, ezek szókká s végre nyelvvé? Kitanulván így a' betűk jelentéseiket az uj szókat a' betűk értelme szerint kell alkotni 's e mellett megavult törzsök, gyök és gyökérszókat is fel kell keresni és e végre használni.«

Ezek voltak azok az elvek, melyeket Márton szótárai írásában maga elé tűzött és követni akart, csak az kár, hogy írónk nem járt el teljesen tervei szerint, mert egyrészt a népnyelvből sokkal kevesebbet nyújtott, mint ígért, s mint a mennyit oly nagyszabású gyűjtés után várni lehetett, másrészt sokkal jobban telve vannak szótárai új szókkal, mintsem a nyelvújításról való nézetei után remélhetnők.

V. Márton szótárai és a Nyelvtörténeti Szótár.

Már az 1800-ban megjelent magyar-német szótárában több százra megy azon szók száma, melyek a NySz. tanúsága szerint régi nyelvünkben vagy egyáltalában hiányzanak vagy szótárakban nincsenek feljegyezve, bár annyira közönségesek, hogy már jelentésüknél fogva is régieknek kell azokat tartanunk, s valószínűleg csak véletlenségből nem kerülnek elő régi irodalmunkban. Maga Márton is mondja említett szótárának előszavában: »De mivel P.P. lexiconába sok közönséges és régi szókat is hijában keresünk, azokat a' mennyire lehetett összeszedtem, és beléraktam.« Mutatványul felsorolja azon f-fel kezdődő szókat, a melyek PP-nál nincsenek meg, de nála megtalálhatók. Nem sokat érne, ha folytatnám az eljárását t. i. kimutatnám, mely szók nincsenek meg PP-nál

s nála igen, hisz sok szó van, a mi nincs meg PP-ban, de megvan előbbi szótárainkban, pl. Calepinusban vagy Molnárbán, vagy másutt. A következő közönséges, mindennapi szók nincsenek meg a NySz-ban, bár kétségtelenül odavalók:*

Abbanmarad — ablakvasalat — akad vlmire — akad vlmi: találkozik — anyós — barometer — berena — bojhos — bugyborékol — bujtás — bűdös banka — csirizel — cickány — dévankozik — duggat SzD. — élénekel — elereget — elgyujt: meggy — elmázol — eltántorodik — elvirágzik — ereget — evickél — farkasbunda — fásli — favágító — fedhetetlen — fegyverszünés SzD. — fektetés — felborzad — felvirrad — férc — fércel — folyvást — fogyaszt SzD. — független SzD. — függetlenség SzD. — füttyent — füttyörész — garágya: Mistzaun — gyilkol — gyomrozni — hadarász — hejehujál — hányadán SzD. — hernyászni — hetykélkedik — iramodik — izetlenkedik — jelel SzD. — juhászbojtár — jutalmaztat — kalandozás — kántoroskodik — kézikönyv — kaparász SzD. — kápráz SzD. — kapukulus — karimáz: rändern — kávézni — kézfogó — kicsap vlkit vlhonna — köpöláda, köpöláda — köztér — lappantyu — lefülel — leteper SzD. — letördel — madarének — makacskodik SzD. — makacsság — makog SzD. — makogás — mámoros: krápulás — makrancos SzD. — mar: Brust — melenget SzD. — messzelyes — négyel, felnégyel — négyrét — nekikerekedik — nekiáll: sich hinstellen — nézelődik — nyakleves — nyalni-falni — nyávogás SzD. — nyiltszívűség — nyitja vlminek, nem tudja a nyitját — nyöszörög — nyöszörgés — okol vlkit — opera — országszerte SzD. — osonnáz — öltés — ötöl-hatol — pakol — pamacs SzD. — párosodás SzD. — párizni — pausz — penitizilus — pikszis — pikkelyes — pimasz SzD. — piszeg SzD. — pityergés — plajbász — poloska — rászed — reátukmál — rékli — rémség — rézsut SzD. — réteges — recsegés — redvesedik — ronda SzD. — róna SzD. — roppan a NySz-ban csak roppant és roppanás — sárhít, megsárhított a kantza: die Stutte ist belegt — segíteni? a NySz-ban segírség megkérdőjelezve — szakácskönyv — szanaszét — szánkázás — szeleburdi NySz. szeleberdi — szembetűnő — szerecsendió — tapogatózni — tivornyázni SzD. — tolózár — topánka — tűnődés: a tűnődik is a XVIII. sz. elejéről — undorodik SzD. — utazó: Reisender — utonútfélen — vadonat új PP-nál csak vadonnan új; úgy fejlődhetett, mint honnan: honnét, onnan: onnat — elvállal — vállperce — vacog — vedlik — vedlés — zsebel SzD. — zsinogel, megzsinogel — zsugori — zúzni SzD. — zshivány SzD. — zshivongás.

A következő szók megvannak ugyan a NySz-ban, de vagy nincsenek szótárakból közölve, vagy csak Márton 1800-beli szó-

* A szorosan vett tájszókról később lesz szó; a szavak német jelentését itt nem jegyzem fel, minthogy a szótár magyar-német, s így adataim könnyen ellenőrizhetők; SzD. jelzi azon szokat, melyek Baróti Kisded Szótárában 1792. is megvannak s valószínűleg onnan kerültek Mártonhoz.

tára utánról vannak felvéve. Természetesen csak a ritkább szavakra voltam tekintettel.

Agarász; csak egy adat a régi nyelvben: Meliusból — akadémuskodik a NySz-ban csak Faluditól először — bányászat. Csak Apácától — csamesog, a NySz-ban két adat a csamesogra — csapodár, Szótárból nincs közölve — csapszék, csak egy adat a NySz-ban — csicsó, NySz. 1803-ból — csorbúl, NySz. 1803-ból — cincogás, csak egy adat 1664-ből — díbdábság, Gvadányinál először — döcög, csak egy adat 1670-ből — elmellőzni, elmellőzés, csak a XVII. sz. közepén először — elvirit, SzD. Magyarság Virági-ból közölve 1805-ből a NySz-ban, tehát későbből — építmény, csak Faluditól először — forrásvíz, szótárból nincs közölve — fukarság, a NySz-ban csak egy id. Meliusból — félkézkalmár, csak egy id. 1732-ből — fellengős Kónyinál először, megvan SzD-nál is — felvág, szótárból nincs közölve — hajszálhasogató, NySz. 1803-ból — hüledez, NySz. Kónyiból először — iromba, először Gvadányinál — izgága szótárból nincs köz. — izgágáskodik a NySz.: izgágalkodik — kékellik, egyedüli adat: Zichy-kódex: kéklő — kifüzet, csak egy adat Faludiból — kihál, csak egy adat 1683-ból — lárvá csak két adat a NySz. — locsol, csak egy adat 1772-ből — meglazsnakol Gvad-tól — pacsmag, csak Comeniusból idézve — pajzán, csak a XVIII. századból a NySz. — pajzánság — pofoz, megpofoz csak egy-egy adat van a NySz-ban — ragaszték, csak Geleji Katonától idézve — rántás csak, Radv. Szak-ból idézve — sordély, kölesmadár, a sármány egy faja *Emberisa miliana*. A NySz. egyedüli, Sz. Bodó: Söldics. A. 4-ből vett idézete mellől tehát a kérdőjel törölhető — sut, csak egy idézet Orczytól — széledez csak két adat, szótárból nincs — tarko, egy idézet Gvad-ból, — tenyeres-talpas Szótárból nincs felvéve — üzőbe vesz, csak egy idézet Hallernál.

Szótárilag csak későbből vannak idézve (Kr.: Kresznerics szótára 1832. SI.: Sándor István Toldalékja 1808.): ágyuz Kr., bakancsos SI., fektet Kr., félbenmarad SI., felgyógyul SI., fejteget SI., gyujtó Kr., hadar SI., hidlal Kr., idővesztés SI., iszos SI., izék (szénamaradék a lovak előtt) SI., ijedős SI., kanyaró SI., kihordozóskodik Kr., korcs SI., markotányos SI., marokvas (singvas) SI., melleleg SI., nyargalózni Kr., nyekeg SI., óbégat SI., pápista Kr., papol Kr., parádé SI., parasztos Kr., pattanni Kr., pereg Kr., pikely SI., pohánka SI., pöködelem SI., rakosgat SI., recseg SI., sínlődik Kr., szakasz SI., száнка Kr., szilál SI., zajdul SI., csorbaság Kr., útatni SI.

Az 1803-i nagy német-magyar szótárából is szedtem ki több közönséges szót, melyek — véleményem szerint — szintén nem tartoznak a nyelvújítás alkotásai közé, s ha nem is voltak járatosak a kódexszek korában, a XVII. és XVIII. század irodalmában ismeretesek lehettek. Különben nem könnyű dolog most még eldönteni, mit tartsunk újnak, s mit réginek; egyrészt

mivel nagyon sok terméke van még régi irodalmunknak, mit a NySz. fel nem dolgozhatott, másrészt az eldöntésnél nagy segítségére levő NyUSz. csak szótárakra támaszkodik leginkább, csak a XVIII. sz. utolsó évtizedeiből dolgoz fel néhány művet.*

árulgat: höken
 beáztat: einweichen
 bebüdösít: einstänkern
 befirkál }
 beirkál } beschmattern
 befoltoz: Flecke setzen
 befüstöl: beschmauchen
 begőzöl: durchdampfen
 begyalogol: einpassiren
 begyepesedik: berasen
 behajhász: betreiben
 béharangoz: einläuten
 bekopogtat }
 bekocogtat } hineinklopfen
 békormoz: berussen
 beköltözősködik: einziehen
 belárváz: maskiren
 belérozsdásodik: einziehen
 belovagol: einreiten
 belopózni: sich einschleichen
 bemohosodott: bemost
 bepréslés: impressung
 beraggat, flastrommal: beflastern
 beszappanoz: einseifen
 beszapul: einlaugen
 beszaladgál: durchfliehen
 bevarasodik: narben
 bevizez: einwässern
 bóbiskol: nicken
 boci, ökör gunyolóképpen: Kalbskopf
 bori veréb: Holzspierling
 bőrosláda: Koffer
 bucsuztató: Leichengedicht
 céfuró: hohlbohrer
 csajkás: Bootsknecht
 csapra verni a hordót: anstechen
 csapóforma: bogenförmig
 csemeteág: Aussprössling

cserpele, pelye: Haselmaus
 csimbókos paróka: Knotenperücke
 csimbók: Knoten
 csiribiri pénz: Lumpengeld
 csömöszöl: bousen
 csombor: Saturey
 dohatos: dumpf
 dögnyző: Schinder
 dudál: dudeln
 elepeszt: abgrämen
 elbillenés: Ausschlag
 elcsillent: mausen
 elcsipked: beschnippen
 elereszget: abkoppeln
 elfogyaszt: auszehren
 elhalaványodik: absterben
 elkapál: abhaken
 elkaróz: abpfählen
 elharcol: erkriegen
 elkurvátkodik: verhuren
 elkunyorál: abschwätzen.
 elperleni: austreiten
 elrepszteni: klieben
 ellopózni: hinwegschleichen
 elmosogat: abwaschen
 elparancsol: hinwegschaffen
 elpaláncsol: verpallidasiren
 elpukkan, elpuffan: verpuffen
 elimádkozni: ausbeten
 elszennyez: abschmutzen
 eltisztogat, letisztogat: abräumen
 eltörteni p. o. a' krétázatot: ablöschen
 elvizez, megvizez: bewässern
 elzsarol: abdrücken
 elzsobrátkodik: abkargen
 eszement: unsinnig
 farzsába: Hüfweh
 fekete fagy: Blachfrost

* A közlött szavak között több van olyan, mely már az 1799-i német-magyar szótárban megvan, csak az elaprózás kikerülése végett nem szedtem ezeket külön.

felállogat: aufstellen
 felállongat: die Kegel aufsetzen
 felcsévézni: spulen
 felelevenít: lebendig machen
 felékesít: ausstaffiren
 feletet: aufätzen
 felcserepesedik p. o. az ajak: aufspringen
 felfricskázni } Nasenstüber
 megfricskázni } geben
 felkefél: aufbürsten
 felkerekedni: sich auf die Beine machen
 felkönyököl: aufstämmen sich auf den Ellenbogen
 felkutat: ausstören
 fellábas: beurlaubt
 felloval: anhetzen
 fellököd: anschiessen
 felmagzik: aufschieszen
 felmarat: ätzen
 felmos: aufwaschen
 felolvas: abzählen
 felöklel szarvával: gabeln
 felpötyögösödik: sich beuteln
 felreped, megpukkad: aufbersten
 felsurol, felkorhol: aufstreifen
 felszalad: aufschieszen
 felszámlálás: auszählung
 feltaszít: aufschieben
 feltekerget, feltekergőzni: schlängeln
 felvakar: aufkratzen
 forradásos: benarbt
 furmányos: Fuhrmann
 fűrészpor: Sägemehl
 gácsir: Änterich
 garaszol: abgrasen
 gorombáskodó: inpertinent
 görgöcse: Bachkresse
 gümő, gömő: Beule
 gönne, göme: Mutterschwein
 Gyuri: Görge
 hagyja a színét, ez a' posztó hagyja a' sz. v. mocskol: abfärben
 harmatkása: Manna
 halpénz: Fischschuppe
 hasznavehető: anwendbar

hercehurcál: ableuchten, herumnehmen
 heverő hétfő: der blaue Montag
 hidas (középszerű lapos hajó neme): Belander
 hingálózni, hingálni magát: bombeln
 hintálni magát: sich hutschen
 hirintőzni: schuckeln
 hűnet: hummen
 izeveszett: schal
 jóféleség: ächtheit
 kacsingat, kacsongat: liebäugeln
 kancsi: schielend
 kankapocs: Heft
 kántorszerda: Quatember
 kaparász: mähren
 kapó, kapóra ütött lapta: Fangeball
 karkosár: Armkorb
 kásásodik: sich kernen
 kelete vlminek: Abgang
 keresztviz, keresztvizre tartani valamelly gyermeket: ein Kind aus der Taufe heben
 kaszálni a' bőrt mint a' szűtsök, vagy húsolni, mint a' vargák: aasen
 kibárdol: auszimmern
 kicsiszol: herauswetzen
 kicserél: austauschen
 kicsatol: ausschnallen, auf-
 kicsinosít: ausschmücken
 kicsipkéz: auszacken
 kicsuk: ausschliessen
 kicifráz: blümeln
 kideszkáz: austäfel
 kidörgöl: abglätten
 kiépítés: Ausbaung
 kiemel: austragen
 kiesztergároz } ausdrechseln
 kiesztergáz }
 kifeckendez: heraussprudeln
 kifejérít: ausweissen
 kifoszlat: aufflechten
 kifőzés: Auskochung
 kifüstöl: Ausschmauchen

kifüstöl p. o. a rókát, borzot: ausdämpfen
 kiharap: aufbeissen
 kihajt, kisarjadzik: aufspriessen
 kihegyezni: ausschleifen
 kiherél: ausschneiden
 kihuzgál, t. i. a szivárványkútból a vizet: auspumpen
 kiizzad: ausschwitzen
 kikanyarít: ausschwenken
 kikeményít: aussteifen
 kifefél, kiborostál: ausbürsten
 kikutat: ausstänkern
 kikurkász, kurkász: erforschen
 kilegeltet: ausweiden
 kilódul: ausflattert sein
 kimángorol: auswalzen
 kimártogat: austunken
 kimesterkél: auskünsteln
 kimeszel: ausweissen
 kimustrál: ausmustern
 kiöblint: herausspühlen
 kipallóz: aushohlen
 kipanaszol: ausklagen
 kipattogzás: ausschlag
 kipitykéz: blümeln
 kipécéz: abstecken
 kiporoz: ausstäuben
 kipotyog: ausfallen
 kiprésel: auskeltern
 kiroszolódik: sich faseln
 kiszaladgálni } sich auslaufen
 kifutkosni magát }
 kiszórni: ausstreuen
 kitisztogat: herausputzen
 kiugratni: aussprengen
 kiütni, hogy üt ki a dolog: abgehen
 kivasal, kitégláz: ausbügeln
 kivongál: herauspumpen
 kolompáros: Blechschläger
 kotyfoló szakács: Sudelloch
 kordéló: Faseler
 kordéskodik: faseln
 kölykezés: ausschüttung
 kornyékol: miaksen
 kosztos: Kostgänger
 körülpaláncoz: beplanken
 körültekerget: beschlingen

kötelőzködik: chicaniren
 követelőzik: mit vielen Complimenten um Vergebung bitten
 kuklizóhely: Kegelbahn
 kuruglya: Krücke
 lábujjhegyen jár: auf den Zehen gehen
 leaprit: niedermetzeln
 lecsapol: abzapfen
 lecibál: herunterzerren
 ledagaszt } abwirken
 ledolgoz }
 leéttet: abhüten
 lefélez: abrahmen
 lefirkál, lemázol: abschmieren
 lefizet: bezahlen
 leforráz } abbrühen
 megkoppóz }
 leguggol: ducken
 lehordozoskodik: herunterziehen
 lekefél }
 megkefél } abbürsten
 lekocsoz: ausgeitzen
 lekopácsol: abpochen
 leköszörül } abwetzen
 elköszörül }
 lekucorodik: niederhocken
 lekonyul } hinhangen
 lelankad }
 lelök: abwerfen
 lemer, -ít: abschöpfen
 lenyergel: absatteln
 lépdegél: forttraben
 lepaskol: niederschlagen
 leráspolyoz: abraspeln
 lerozsdásodik: abrosten
 lerothad: abfaulen
 lesippad: heruntersinken
 lesrófol: abschrauben
 lesúrol }
 lekorhol } abquetschen
 leszóllani vkit más előtt: abstecken
 leszolgál robottal: abfröhnen
 leszorongat: herunterdrängen
 leszóni: abweben
 levarni: abnähen
 lógerezás: Campagnement
 ludaprólék: Gänsegekröse

magaveti : gerngross
 medvetáncoltató : Bärenführer
 megabrakol : abfüttern
 megborjaz : abkalben
 megkoszosodik : grindig werden
 meghajgál, rá- : beschmeissen
 meghámlik : bälgen
 megkondulás : Anschlag
 megkukucsál : begucken
 megkölykezik : abwerfen
 megmászni : erklimmen
 megpenészesedik : beschimmeln
 megpufol : abpuffen
 megrázkódik : durchbeben
 megszítál a' pitlés vagy szítás-
     malomban : beuteln
 megtojózni }
 megkacérozni } kappen
 megvedlik : sich häuten
 mesés }
 regés } fabelhaft
 mézesbábos : Lebküchler
 mócsing, -os : Drüse
 megvajaz : schmalzen
 mahola : Heilwurz
 motyó : Bagage
 mórabóna, mórabóra : Spilling
 mozgólódik : fahren sein-nal
 monó : Mummel
 mozsártörő }
 mozsárütő } Mörserkeule
 nyavalyatörés : Epylepsie l. NySz.
 nekicsóvál : anschleiden
 nekigyúlad : entbrennen
 nekihuzalkodik : ausholen
 nekiszalad : anrennen
 nyivákolás : Katzengeschrei
 óhitú : altgläubig
 olaszdió : Pferdenuss
 oláh szencse : Blasenbaum
 öszvecsomósodik : Klumpfern
 öszvefázik : durchfrieren
 öszvegombol : knüpfen
 öszveégni : abbrennen
 öszvemarék : Gáspe
 párhol : dünnen
 péterkés : Bajonnet

pesztonka }
 peszra } Kindermädchen
 pislákol : glimmern
 pizsზეget : bisten
 pittyeszti az ajkát : das Maul
     hängen
 porhajas, sarjuág : Ableger
 porzsás : bröckig
 potyka }
 pozsár } Karpfen
 purhásodik }
 pudvásodik } faulen
 ráacsarkodik : anbrausen
 ráakaszt : anhängen
 rábéget : anblöcken
 rábődül : anbrüllen
 rácsirizel : anpappen
 ráfest : anmalen
 ráfordít : anwenden
 ráfuj : anblasen
 ráijjeszt vlkire : jemanden an die
     Kehle setzen
 rákanyarodik : schmiegen
 rákannyog }
 rákancsalít } anschielen
 rákiabál : anschregen
 rákiáltani : anrufen
 ráköpni : anspuken
 ráparancsol : anbefehlen
 ráragaszt : aufkleiben
 ráragad : anhangen
 rásrófol : anschrauben
 rászáradni : antrocknen
 rátermett : geschickt
 rátörni az ajtóra : anstürmen
 rátukmál : anwerben
 ráuszít : anhetzen
 ráverni szóval : aufreden
 ráveszteget : viel Geld an etwas
     hängen
 rávicsoritja fogait : anblecken
 ringat : wiegen
 robot : Fröhnen (NySz. rabota)
 robotos : frohnbar
 robotol : fröhnen
 rókacsapta : Fuchseisen
 rongyos, rongyszédő : Haderlump
 rostokolni : Rastag halten

rühető p. o. disznó: läusig
 sajtkukac: Käsemilbe
 sármálinkó: Birole
 sóadó: Salzsteuer
 szabógallér: Bandelnudel
 szállingózni: flocken
 szalmakalap: Strohhut
 szalmacsutak: Strohband
 szánut: Schlittenbahn
 vergelődzik szárnyával: flattern
 színlobárd: Deichsel
 szintannyi: gleichviel
 szint-olly messzelévő: gleichweit
 szűriscskél: nippen
 talpraesett: bieder
 tama, ijesztő váz: Scheusel
 testvérgyilkosság: Brudermord

ternyőfa: Tax
 turbékol: drommeln
 tűzfal: Brandmauer
 tűzgyék: Landmolch
 vakargál: Krauen
 vaktetű: Frostbeule
 vaskos: vollkommen
 vesződséges: sauer
 virágja, lángja, szépe vlminek: Hub
 (vö. lángliszt, lisztláng)
 visszaigazit: abweisen
 vinnyó: Barake
 zabkenyér: Haferbrod
 zabszalma: Haferstroh
 zabi: Bankard, Bastard
 zúzmoráz: Rauhreif

VI. Márton József és Ballagi Mór.

Már Toldy kiemelte M. szótárainak azt az érdemét, hogy a szavaknak számos jelentését felvették. Ennek kimutatása e részlet célja. Ahelyett azonban, hogy felsorolnám azon szavakat, melyek számos jelentésváltozással együtt találhatók szótáiraiban, egy összehasonlítást végzek. Egymás mellé állítom M. 1803-, 1823- és Ballagi 1881-beli német-magyar szótárából a *bringen* igét; ki fog tűnni ebből az összeállításból egyrészt, hogy milyen részletesek M. szótárai, másrészt, mennyit vett át Ballagi, s mennyi nála az eredeti:

M. 1803. *Bringen* + a. ich brachte, ich habe gebracht 1. hozni, elhozni, meghozni, hozni magával; bringe es zu mir, hozd hozzám vagy hozd el hozzám; bringe mir mein Kleid, hozd el a' köntő-

---

M. 1823. *Bringen** v. a. irr. Imp. ich brachte pp. gebracht, 1. etwas von einem Orte nach dem anderen schaffen, hozni. Was bringst du mir? mit hozol nekem; etwas von der Stelle br., valamit a helyéből kimozdítani, kivinni; *etwas in Sicherheit b.*, valamit bátorságba helyeztetni; Dann bloss wegschaffen z. B. die Flecken aus einem Kleide

---

B. 1881. *bringen* cs. rh., 1. hozni, vinni; zu Markte, vásárra vinni; á. é. (kny) előhozakodni (illik) valamivel; was bringt Sie hierher? mi hozza ide, miért jó? was — Sie? mit hoz Ön? ó. é. es einem einen Toast, — ráköszönteni, ráemelni (poharat); ein Ständchen

---

* Az 1823. szótárban latin jelentés is van, ezt fölöslegesnek tartom kiírni.

sömet; ich bringe eine gute Nachricht, jó hirt hozok; st. nehmen, mitnehmen, vinni, elvinni, odavinni, máshoz vagy másnak valamit; wir müssen aus der Welt, und bringen nichts davon, itt kell hagyunk e' világot és semmit el nem viszünk belőle; 3. es bringen, es wohin bringen, menni valamire, vinni a' dolgot, boldogulni benne; wie weit haben Sie die Sache gebracht? mennyire ment az Úr a' dologban? v. mennyire vitte a' dolgot? ich konnte es nicht dahin bringen, nem mehettem annyira, v. nem vihettem annyira a' dolgot; er hat es weit gebracht, sokra ment, sokra vitte; jól boldogult; sein Leben hoch bringen, sokáig élni; etwas zu Wege bringen, valamit véghez vinni; ein Werk zu Stande bringen, végrehajtani, elkészíteni valami munkát; eine Sache zu Ende bringen, elvégezni valamit, véget vetni valaminek. 4. hozni a' világra, szülni v.

---

b., a' petsétet vagy motskot a' ruhából kivenni. — Trop. *Es weit worin* b., z. B. in der Tugend, Gelehrsamkeit etc.; vinni valamit valamire v. annyira, v. menni benne; *Er hat es darin sehr weit gebracht*; igen sokra ment benne, igen sokra vitte; Sein Leben hoch b., hosszú időt élni, sok ideig élni; *Besonders in Verbindung mit Präpositionen a) mit an* z. B. *etwas an sich* b., d. i.: zu seinem Eigenthume machen, erwerben, valamit magáévá tenni; *seine Tochter an den Mann* b., a' leányát férjhez adni, *eine Waare an den Mann* b., a' portékát eladni; *etwas an den Tag, an das Tageslicht* b., valamit világosságra hozni, kivilágosítani; b) *mit auf* z. B. *auf die Seite* b., c) *eine Sache*, d. i. heimlich fortschaffen, s. verbergen β) *Menschen*, d. i. bei Seite führen, elvezetni, félre vinni, elámitni; *etwas auf die Bahn, auf's Tapet* b., d. i. machen, dass es verhandelt wird, előhozni, megindítani valamely dolgot; *ein Heer auf die Beine* b., sereget állítani, gyűjteni; *Einen Kranken wieder auf die Beine* b.; a' beteget ismét lábra állítani, azaz meggyógyítani, c) *mit aus* z. B. *Einen aus seiner Lage* b., valakit a' helyéből kímőzdtetni. Einem seinen Vorsatz aus

---

b., esti zenét csinálni (km.); wer bringt, ist überall willkommen, ha hoztál bejöhetsz, ha nem hoztál maradhatsz; *különböző viszonzócskák*; a) *an-nal* (kny) *Seine Tochter an den Mann*, leányát férjhez adni; *seine Waare an den Mann*, portékáját eladni, portékáján túl., portékájának vevőt szerezni; *etwas an sich*, megvenni, megvásárolni; *etwas an den Tag, an das Tageslicht*, valamit világosságra hozni, földerteni; *an den Bettelstab*, koldusbotra juttatni; *auf-fal einen* auf etwas, vlkit vmire venni, vlkinek vlmit eszébe juttatni; die Rede auf etwas anderes, másra fordítani a beszédet; auf andere Gedanken, más gondolatra bírni; etwas auf die Seite, láb alól eltenni vlmit; einen auf seine Seite vlkit részére vonni; *etwas auf die Bahn, aufs Tapet*, vlmit szönyegre hozni, előhozni, megindítani vmely dolgot; *ein Heer auf die Beine*, sereget állítani, hadat gyűjteni, *einen Kranken auf die Beine* — beteget felgyógyítani; einen aufs Äusserste, vlkit iszonyúlag felháborítani, vlkit végsőre vetemíteni; eine Gleichung auf Null, az

teremni, termeni, mint a' növények; ein Kind zur Welt bringen, gyermeket szülni, vagy hozni a' világra; Früchte bringen, gyümölcsöt teremni, 5. okozni, szerezni, tenni; du bringst mir viel Verdruß »te nekem sok bosszúságot szerzeszsz«; das kann wenig Schaden bringen, ez nem sok kárt tehet; 6. mit sich bringen, kívánni, hozni magával; die Zeit bringt es so mit sich, az idő úgy hozza magával v. úgy kívánja; wie es die Mode mit sich bringt, a' mint az új szokás kívánja v. hozza magával, 7. zu etwas bringen, indítani valamire, kénszeríteni; Jemanden zum Weinen bringen, valakit sirásra indítani v. fakasztani; bringen Sie mich nicht zur Verzweiflung, ne kénszerítsen az Úr a' kétségbeesésre; Jemanden in Zorn bringen, felingerleni, megharagítani valakit; in Erinnerung bringen, emlékeztetni, eszébe juttatni; Jemanden auf einen Gedanken

---

dem Kopfe b., kiverni valakinek a' fejéből valamit; d) mit in z. B. in Rechnung b., a' számadásba tenni, beléteni, v. belétudni; in Ordnung b., rendbe szedni; etwas in Erinnerung b., valamire vissza- v. ráemlékeztetni valakit, eszébe juttatni valakinek valamit; etwas in Vergessenheit b., valamit feledékenységre temetni; sein Versprechen in Erfüllung b., ígéretét beteljesíteni; es ist nichts in ihn zu b., semmit se lehet beléverni, semmit se tanul meg; e) mit über z. übers Herz b., elszivelhetni, rá vehetni magát valamire; f) mit um z. B. Einen um etwas b., valakit valamitől gonoszul megfosztani, valakitől valamit kitsalni; Einen um sein Geld b., valakitől a' pénzét kitsalni, v. valakit pénzben megtsalni; Einen um die Ehre b., valakinek a' betsületét elrontani; einen um's Leben b., valakit megölni, életétől megfosztani; sich um 's Leben b., magát megölni; g) mitunter z. B. unter seine Gewalt, Botmässigkeit, hatalma alá hajtani; unter die Leute b., d. i.: bekannt machen, elhírelni, közönségessé tenni, elterjesztteni; Einen unter die Erde b.: d. i. a) s. Begraben, b) seinen Tod verursachen, halálát okozni, koporsóba vinni; h) mit vor z. B. etwas vor sich b., s. Erwerben, i) mit

---

egyenletet semmire vonni; einen Ausdruck auf die einfachste Form, kitételt a legegyszerűbbre vonni v. legegyszerűbb alakba hozni; auf gleiche Benennung, egyenlő nevezékre vonni; c) aus-szal etwas aus einem, vlkiből titkot kivenni; die Flecken aus einem Kleide, ruhából kivenni a mocskot; aus dem Kopfe, fejéből kivetni vlkinek vlmit, aus der Fassung b., sodrából kivenni, megzavarni; d) hinterrel. Etwas hinter sich, félre tenni, szerezni vlmit; e) in-nel in Erfahrung, tapasztalni; in Rechnung, számadásba tenni; in Gang, megindítani, folyamatba hozni; in den Kopf, fejébe verni; es ist nichts ihm zu, semmit sem lehet belevetni, semmit sem tanul meg; etwas in Erinnerung b., eszébe juttatni vlmit, vmire vissza-, ráemlékeztetni vlkit, in Ordnung, rendbe hozni; in Erfüllung, teljesíteni; in Rechnung, számadásba tenni, v. venni; ins Unglück, szerencsétlenségbe dönteni, szerencsétlenné tenni; in Verdacht, gyanuba ejteni, gyanussá tenni, in schlechten Rufe, Ruf, rossz hirbe keverni; in Sicherheit, biztonságba helyezni,

bringen, valakit valamely gondolatra hozni, ébresztteni v. vezérteni; Jemanden *an den Bettelstab bringen*, valakit koldusbotra juttatni; Jemanden in Verlegenheit bringen, valakit zürzavarba hozni; Jemanden wieder zu sich bringen, eszére hozni v. magához téríteni valakit; eine Person zu Falle bringen, megejteni v. megszeplősíteni valamely személyt, 8. k. sz. etwas in Ordnung bringen, rendbe szedni valamit; etwas ins Reine bringen, a. rendbe szedni, elrendelni, b. világgosságra hozni; *etwas in Erfahrung bringen*, kitapogatni v. kitapasztalni, nagy ügygyel-bajjal kitudni valamit, végére járni valaminek; sein Versprechen in Erfüllung bringen od. erfüllen teljesíteni, beteljesíteni ígétét; etwas über das Herz bringen, rá venni magát valamire; es ist nichts in ihn zu bringen od. er will nichts lernen, nichts begreifen; semmire se lehet vele menni, nem akar tanulni,

---

zu z. B. zu Wege b., zu *Stande* b., véghez vinni, (*es zu nichts* b.) d. i.: nichts b., d. i., nichts erwerben, semmire se menni, semmit se keresni vele, p. o. munkájával; es zu etwas Grossen b., nagyra vinni, sokra vinni; *Etwas zu Papier* b. d. i. niederschreiben, leírni; eine *Sache zu Ende* b., végrehajtani, elvégezni; *zu recht* b. d. i., a) s. Verbessern, b) gesund machen siehe oben bey b auf die Beine br. 2. in engerer Bedeutung in Eines Nähe, zu Einem bewegen, schaffen, tragen, herzubringen, hozni, geschieht zu Wagen od. Schiffe: kotsin, v. hajón hozni; Einem ein Geschenk b., ajándékot hozni v. vinni valakinek; der Südwind bringt Regen, a' déli szél esőt hoz; etwas zu Markte b. d. i. a) zum Verkaufe auf den Markt bringen, valamit a' piatzra vinni, eladni; b) etwas vorbringen vortragen, valamit előhozni, említeni, felhozni beszéd közben; — Trop. a) s. Hinterbringen, Melden, Was b. Sie Neues? mi újságot hoz az Úr? b) hervorbringen, *Früchte* b., gyümölcsöt teremni; *ein Kind zur Welt* b., s. Gebären, Nachgiebigkeit bringt Freunde, Wahrheit bringt Hass, szőlj igazat betörik a fejed; engedj, így szeret a' nép; auf gewisse

---

v. tenni; *in Ehrfahrung* b., tapasztalni; f) mit-tel mit sich, magával hozni, kívánni; *je nachdem es die Sache mit sich bringt*, a mint a dolog kívánja s hozza magával; g) *über-rel, übers Herz* b., *über sich*, rávehetni magát vlmire; h) *um-mal, um etwas*, kezéről elütni vlmit, vlmitől elejteni vlkit, vlmitől gonoszul megfosztani, szép szín alatt elcsalni vlkitől vlmit; Jemanden ums Brod, vlkit kenyerétől megfosztani, er wäre bald um sein ganzes Vermögen gebracht worden, majdnem egész vagyonától elejtetett; *ums Leben*, megölni, életétől megfosztani; i) *unter-rel unter seine Gewalt*, hatalma alá hajtani; *unter die Leute*, elhírelni, kivinni (a titkot, hirt); *Einen unter die Erde*, halálát okozni, koporsóba vinni; k) von-nal von Sinnen, eszét venni; von Fleck, von der Stelle, helyéből kimozdít, kivenni; l) *vor-räl etwas vor sich*, megszedni magát, szerezni, meggazdagodni (ik); m) *zu-val zur Anzeuge*, hirdetni; zur Kentniss, tudatni, vlmiről értesít; *zu Fall* v. *zu Falle*, megejteni; *zu Stande*, zu Wege, létesíteni, véghez

nem fog az esze; Jemanden um das Seinige bringen, megfosztani valakit vagyonjától, el tsalni tőle szép szín alatt; um das Leben bringen, megölni l. umbringen. Etwas unter die Leute bringen, elhírlélni valamit; Personen an einander bringen, egymás ellen ingerleni a' személyeket; eine Waare an den Mann bringen, eladni a' portékát, vevőt szerezni a' portékának, seine Tochter an einen Mann bringen, férjhez adni leányát valakihez; etwas an den Tag bringen od. an das Licht bringen, világosságra hozni valamit. Kitudni valamit; etwas auf die Seite bringen, félre tenni valamit, alattomban eliktatni; Truppen auf die Beine bringen, sereget gyűjteni v. állítani fel; etwas in Rechnung bringen, számadásba tenni v. bétenni a' számadásba valamit, zu Papier bringen; felírni, feljegyezni.

Art an oder bei sich haben, hozni; das Alter bringt mancherlei Gebrechen mit sich: a' vénséggel sok erőtlenség jár együtt, a' vénség kész betegség; Daher a) erfordern, nöthig machen, magával hozni, kívánni; die Zeit bringt es so mit sich, úgy hozza az idő magával; *je nachdem es die Sache mit sich bringt*, a mint a dolog kívánja, v. hozza magával; b) s. Erwerben, Erlangen, 4. s. Führen, Begleiten, Leiten, Einen ins Gefängniss b., valakit tömlőtze vetni, Einen nach Hause b., haza vinni, v. kísérni; a) zu etwas bewegen, valamire reá venni valakit; zur grössten Verzweiflung gebracht werden, egészen kétségbeesni; einen in Zorn b., valakit megharagítani, megbosszantani; b) s. Veranlassen Einen in Schaden b., valakinek kárt tenni; Einen aufs Äusserste b., d. i. *in die grösste Verlegenheit*, auch: *in den grössten Zorn versetzen*: valakit iszonyú módon felháborítani, felbosszantani; *eine Person zu Falle b.*, d. i. sie entehren, megejteni a' leányt, megszeplősíteni.

vinni, létre hozni, eszközölni; *zu Ende*, végére járni (vlminek), elkészülni (vlmivel), bevégezni, végrehajtani, elvégezni (vlmit); zum Schweigen, elhallgattatni, megnémítani; *zur Welt*, világra szülni; einen zu etwas, vlkit vlmire rábírní, v. rávenni; *zu Papier*, írásban feltenni, papirosra tenni, leírni; *zu recht*, helyre ütni v. hozni; zum Zorn, megharagítani; zum Gehorsam, engedelemre szorítani; zur Vernunft, — észre téríteni; einen zu Ehren, becsületet szerezni vlkinek; 2. *Früchte, gyümölcsözni*; Nutzen, hasznót hajtani; 3. á. é. etwas fertig, elkészül valamivel; *es weit hoch*, sokra v. messze menni, elő-menni (pl. a művészetben), nagyon sokra vinni; ich konnte es nicht so weit, das etc. rá nem mehettem, hogy stb.; er wird es noch hoch, — még nagyra megy, még nagyra viszi; *es zu nichts*, semmire se menni; er hat sein Alter nicht hoch gebracht, nem nagy kort v. időt ért.

A dült betűs szólásokat Ballagi Mártonból vette át; nagy számuk mutatja, mily mértékben használta fel Ball. M. szótárait. Érdekes az 1803-i és az 1823-beli szótár közt a nagy különbség a rendszeresség tekintetében. Hasonló például szolgálhatna a *gehen* ige is s sok más.

VII. Márton viszonya a nyelvújításhoz.

Márton József szótárainak egyik legérdekesebb oldala az, hogy e XVIII. szávad végén és a XIX. sz. elején keletkezett új szók jórészt bennük megtalálhatjuk. Jellemző, hogy majdnem kivétel nélkül oly új szókat találunk szótáraiban, melyek ma is élnek és általánosak. Bizonyítja ez a körülmény Mnak helyes ítélő-képességét az új szók jövőjére nézve. Minthogy pedig több helyütt hangoztatja, hogy csak a korában már elterjedt új szókat vette fel, szótárai mellőzhetetlen források annak megállapításában, mennyi idő alatt lett valamely új szó közkeletű. Ép ezen célból a következő felsorolásnál, amikor sorra veszem az egyes szótárakban előforduló új szavakat, mindig az ismert szerzőjű szókat teszem előre; a miből az is ki fog tűnni, mely nyelvújító minő munkáit használta M.*

1799-i német-magyar szótárában:

Barcafalvi szavai (ezek terjedhettek el leghamarabb az irodalomban):

cim: Tittel »Adresse talám utasító tzm«
 ejtegetés: Declination
 felület: Oberfläche
 ifjone: Jüngling

műszer: Werkzeug 1803-i sztrban XVI 2-1
 műhszer
 növevénn: Pflanze
 nyomtatvány: Exemplar
 szempont: Gesichtspunct
 titoknak: Secretär

Baróti Kisded Szótár-aiból valók:

belébbőszül: vertiefen a.
 felvonás: Act
 füzér: Kette
 golyó: Klos
 hitelez: borgen, megvan a hitel
 is, mely Faludié
 kocsiz, kikocsiz: ausfahren

költemény: Gedicht
 levelezés: Briefwechsel; megvan
 még e szó régi jelentése is
 nagylelkű, -ség: Grossmuth
 nyomadék: Spur
 népesít: bevölkern
 réteges: häutig

* Adataim összeállításánál természetesen számba vettem a Nyr. közléseit és az új, Szily-féle NyUSz-t. Már készen voltam e dolgozattal, amikor Szily könyve megjelent, s így kénytelen voltam e részt újból átdolgozni, az átnézés közben akadtam a NyUSz. több tévedésére s ezeket itt ki is igazítom, kereszttel jelelven meg azon szókat, melyek a NyUSz-ban hibásan vannak keltezve. Egy egy kis dátumtévedés az egész. Nagy számukon nincs mit csodálkozni; ha meggondoljuk, mily sok szótárt nézett át Szily, tévedések nélkül el sem képzelhetni szótárát. De tegyük hozzá még azt is, hogy Szily M. szótárait csak Nyr-beli figyelmeztetéseim után nézte át tüzetesen, s a bennük talált tetemes adatait már valószínűleg nagyrészt kész munkájában mindig mintegy közbe kellett szűrnia. Megcsillagoztam azon szavakat, melyek a NyUSz-ba is ugyanazon szótárból vannak felvéve, a melyikből én közlöm.

szempilla: Augenwimper
tanulmány, 1. tanúság: valamiből
való tudomány: die Lehre
testállás: Körperbau

tőkepénz: Capital, megvan Benyáknál 1780 körül
tűzijáték: Feuerwerk
végrehajtani: austragen

Egyéb ismert szerzőjű új szók:

alhadnagy: Unter-Leutnant Magy. Hirm. 1781
bajtárs: Gefährte Bod P. 1767
†emberiség: Menschlichkeit *
†fegyvertár: Zeughaus. A NyUSz. Mrt.-ból idézi először 1799-ből, de megvan Dug: Szerecsenek 1798: 91 »Ekkor Tiamis Fegyver-tárjában dolgozott«
figyelem: Acht Gyöngyösi 1693
hangzat: Hall Gyöngyösi 1690
játékszin: Schauplatz Vargyas 1750
képzület: Begriff; conceptus Bárány P. 1791
könyvtár: Bibliothek Révai 1787
kötet: Band Bacsányi 1788
középpont: centrum Apácai 1653

közhasznú: gemeinnützig Pethe 1797
majmol: nachäffen Gelei J. 1787 Nyr. 31:152; megvan u. a. évben Horváth Ádám Hunniásának előszavában is: »sőt talán felesleg-is majmolni«
pénztár: Casse Névtelen 1786
rajzolat, rajz: Abriss. Az első Konyinál és Benyáknál 1780 körül
sokszoroz: multiplizieren Maróthi 1743
szótag: Sylbe Rajnis 1781
tárgy (obiectum): Gegenstand Decsy S. 1790
törtszám: Bruch Maróthi 1743
utasítás: Instruction Báróti 1774
vígjáték: Komödie

Olyan új szók, melyek eddig nincsenek előbből kimutatva:

†aláírni a' nevét: subscribiren, a NyUSz.-ban S. I. 1808-ból, e szó megvan Dug: Arany Perecek 1790:153 »alá-írhathod-é, igaz lelked' ismerete szerént«; u. i. még egyszer
†átmérő: Diameter Apácaitól, kinél áltmérő, a NyUSz. szerint a Tzs.-ban 1835-ben először áttal
babrász, biberkél: krabben, ma: babrál, mely már 1787-ben megvan Gelei J. Ifjabb Rrb: 7 »ha volna valami, a' min babrálnánk«. A népn.-ből
beajánl: aufführen
beszéd-mód: Mundart, ugyanilyen összetétel még u. i. gondolko-

zasmód: Denkungsart, és írásmód: Styl
†borkereskedés: Weinhandel; a NyUSz. csak 1811-ből idézi Mrt.-tól. Könykereskedés: Decsynél 1790; gabonakereskedő Mészáros Ignácánál 1792, l. Nyr. 30:289
†bútor, házibútor: Hausgeräth; NyUSz. csak 1806
csatapiac: Schlachtfeld
ceruza (tzeruszsa): Bleystift, régen: plajbász
domborékos: rauch
*ég-hajlat: Himmelstrich
*elhibáz: fehlschlagen
életszerszám: Organ

* A NyUSz. Márton Istvánnak tulajdonítja 1796-ból, de megvan már Dug: Arany Perecek 1790:163 (a Régi Magyar Könyvtárban) »mútasd meg igaz Emberiségedet«.

†előnév: Vorname. E jelentésben a NyUSz. csak 1835-ből

*emelet: Stockwerk

értékség: Gelehrsamkeit. Érdekes képzésmód, olyan, mint eszemiszság. Összetételei: erdőértékség: Forstwesen; ércértékség: Metallurgie, ugyanezen szó-tárban

†felhúrozni valamely muzsikát: ziehen, beziehen; NyUSz.-ban csak 1803-ból Mrt.-tól

fogorvos: Zahnarzt. NyUSz. csak a Tzsből először 1835-ből. A régi szemorvos mintájára

főpostahivatal: Oberpostamt. Németből fordítva

fricska: Nasenstübe, népies elvonás lehet a fricskál, fricskáz-ból

*függőleges: senkrecht

függőfolyosó: Altan

fűvészkönyv, fűvésztudomány:

Kräuterbuch; -kunde fűvész Barótítól 1792

gargarizál: gurgeln

gyászírás, gyászko, gyászoszlop: Grabschrift, Grabmahl. A gyász új összetételei közt először lehetett volna említeni a NyUSz.-ban

haditanács: Kriegsrath

*hangyász: Ameisenbär

*hazafi: eingeboren

hijj: Gebrechen, elvonás a hijjá-ból. himlőhelyes: blatterstöppig, a népny-ből

holdfogyatkozás: Mondfinsterniss. Érdekes, hogy megelőzte a napfogyatkozást, mely szó a NyUSz. szerint Varga Márt.-nál 1809. fordul elő először, pedig megvan már Mrt.-nál is 1800-ban. l. ezt

hurutol: husten

†időpont: Zeitpunct. Megvan u. i. az időköz: Zeitraum is, mely 1750-ben Wagn. Phras.-ban már megvan

indítóok: Bewegungsgrund
ivó papiros, szítató p.: Löschpapier (vö. a mai itató papírt)

játszihitű (jádzihitű): freygeist

karszék: Lehnssessel

kézírás: Handschrift S. I. kéziratának előzője

kibérel: vermietthen

koldusbot: Bettelstab, németből fordítva

konyhakert: Küchengarten, németből fordítva

koronaörökös: Thronerbe, tehát még nem volt: trónörökös

†kőszén: Steinkohle. NyUSz. S. I.-től 1808

kősziklakemény: felsenhart, németes összetétel a régi: kősziklakeményiségű helyett

középviseletű: gleichgültig, az egykedvű jelent ennyit ma

külömbőség: Abfall

lovagrend: Ritterorden

†meghússít, hússít: erkühlen, NyUSz. csak 1807-ből

megzsebelyedik: einschlafen; a népnny.-ből

méla, melásság: Milzsucht, milzsüchtig

messzelató: Fernglas, teleskopium olvasókönyv: Lesebuch, még az 1799-inémet nyelvtanához »Egy német olvasnivaló-Könyv«-et csatol

*orny: Rüssel, a nép nyelvéből

†örserég: Garnison. NyUSz. csak S. I.-től

örömnünnep: Jubelfest, a régi: örömhír, örömöra, örömtűz mintájára (Fal.)

öszveegyezett: zusammenreimen
öszveesket: copuliren

padlózat: Schicht, már Geleji J. 1787-ben így nevezi a continatiot vö. Nyr. 30:291

pékkenyér: Bäckerbrot, németből fordítva

sasorr: Habichsnase, ma már nem-csak tréfás értelemben

†seborvos: Wundarzt, seborvosi tudomány: Wundartzkunst*

segédekszó, tulajdonságszó: Beywort

†sírírás, síroszlop: Grabschrift. Az első a NyUSz-ban csak S. I-től. Megvan a Kazinczy csinálta sírhalom is: Grabmahl

széllapta: Ballon

szemmérték: Augenmass, bizonyosan a népn.-ből

szerelemgyanús, szerelemgyanú: Eifersucht, eifersüchtig

szikaszt: dorren, treugen, trocken, a népn.-ből

szóper: Wortstreit, a németből

talplinea: Grundlinie

táncmester: Tanzmeister, a németből

táplálatos: nahrhaft, a táplálat is megvan, mely a NyUSz-ból kimaradt, mert PPB-nál is megvan

*temető: Gruft, előtte: temető hely, -kert járhatta

†tengeröböl: Bay, a NyUSz csak 1803-ból

tengerszoros, tengerzug: Canal, érdekes, hogy a Meerenge: földköz szorossa vő. NyUSz: földszoros

tojáshosszas: oval, németes összetétel

tolvajkulcs: Nachschlüssel

tűzilárma: Feuerlärm

udvarmester: Hofmeister, németből

†ujra kidolgozni: umarbeiten, a NyUSz a kidolgozni: ausarbeiten szót csak S. I-től idézi

utolj, vég: Ende, olyan elvonás az utoljából, mint u. i. tetej: Dach a teteje-ből

üvegghuta: Glashütte, németből

vámszedő: Mauthner, a népn.-ből

zálogosdi: Pfänderspiel

zsebkalendarium ('sebk-) Taschenkalender, de Taschenuhr csak: zsebbeli óra, holott zsebóra már Faludinál

vakbuzgó: abergläubig

vendégszoba: Gaststube, a németből

1800-i magyar-német szótárából:

Baróti szavai:

égtáj: Himmelsgegend

fenéktétel: Grundsatz

hullám: Flut »viztölulás (hab)«

inger: Reiz

őr, vigyázó, strázsa: Wache, Wächter

Földi szavai 1801-ből**:

ázalék-féreg: Gusswurm

csáp v. érző szarv, a' Bogarak homlokokon levő Nyulángok: Fühlhörner

selyembogár, selyemeresztő b.: Seidenwurm

siker, foganat, előmenetel: Fortgang, Nutzen

sikeres: 1. ragadós, klebrig 2. hasznos, foganatos, nützlich
törvényszűnés: Gerichtsferien

falám a' Bogarak evést segítő szereik: Fretzspitze

hasonfaj: Abart

* NyUSz. SI-nek tulajdonítja 1808-ból, érdekes, hogy e szó elkerülte Szily figyelmét az 1803-i szótárban is, hol összetételei egy egész oldalt tesznek.

** M. olvasta F. Természeti História-jának kéziratát, innen kerülhettek e szók már 1800-ban szótárába, vő. e szótár előszavát.

hernyász (egy Bogár Nem): Rau-
pentödter, Spheg
himpör: Saamenstaub
inda a' futófüvek szára p. o. diny-
nyeinda, tökinda 's a' t.: die
Ranke

Más nyelvújítóktól valók:

embertárs: Nebenmensch Szath-
máry Király 1780
henger: Cylinder Walze Dug. 1784
lom: Bagage, rongy Gvadányinál
először
rendszer: System Dug. 1784
század: Jahrhundert Molnár 1787

Előbből még nincsenek kimutatva:

betűszedő: Setzer
bolygani: herumirren »jobb bojon-
gani«

busolg: sich betrüben
büszkélkedik: stolziren, a népn-y-ből
címél, titulál: betiteln vö. NyUSz.
címlet szavát

csapong: hin und her wanken
†csarnok: ein bedeckter Gang;
Mrt szótára elevenítette fel
†cserény: eine Flechte zum Obs-
börren NyUSz. csak 1807-ből
Mrt-től

csónakoz: tschinakeln, a hajóz ana-
logiájára, a mai csónakáz meg
a hajókáz mintájára

†előleges p. o. esméretek 's a' t.:
die Sogenannte Erkenntnisse, a
priori u. s. w. A NyUSz. csak
1807-ből Mrt-től idézi, pedig
már Nyr. 30:289 is említve
van, hogy 1800-ban már meg-
található

éjtszakáz: bey der Nacht wachen
†érzékiesség: Sinnlichkeit
†folyondár, Növevény: Convulvus,
Winde, lehet, hogy e szót Dió-
szegi-től kapta, mivel ismeret-
ségben volt

nyargalóc, l. írámszarvas: Renn-
thier
parány, egy Ázalék-féreg neme
Monas: Punctpolyp
ugrány, egy emlős állat: Jaculus,
Springer, Erdhase

tekézni: Teke Spielen PPB. 1767
tenyészetlen: unfruchtbar Faludi-
nál először
ujság: Zeitung Ráth 1780
viisszonoz: 1. felel erwiedern, er-
setzen 2. ismétít wiederhohlen

*gyanúskodik: Verdacht haben
†gyászbeszéd: Trauerrede S. I-től
a NyUSz-ban

*hazafi: patriot, Bürger
hazardjáték: Hasardspiel, Glücks-
spiel

hitsorsos: Glaubensgenoss. 1799-
ben meg hit sorsossa

kávéz: Caffé trinken

†lapszám, levéllapszám a' könyv-
ben: Seitenzahl

lelappad a' daganatról: von der
Geschwulst sich verlieren

†napbéli fogatkozás lásd napfo-
gyatkozás: Sonnenfinsterniss. A
NyUSz. szerint »Márt.-nál még
1816-ban is napbéli fogyat-
kozás«!

†nézlet: Anschauung, in der cri-
tischen Philosophie. A NyUSz.
csak 1811-ből Mrt-től

okosravasz: verschlagen, ver-
schmitzt, olyan összetétel, mint
a régi ny.-ben: kórbeteg

†ór hely, órálló hely: Warte, Wacht,
a NyUSz. csak S. I-től

pazér: verschwender, elvonás a pa-
zéról-ból l. Nyr. 30:141, pa-
zar Versegghynél 1805

pecsétgyűrű: Siegelring. A régi ny.-ben: pecsétés v. pecsétlő gy.	*tetőpont: perpendicular, senkrechte Linie od. stellung
†rémség: Abentheuer *	tetőpontos: senkrecht, perpendicular
sanyarg: kümmerlich leben	†zsebkészkenő: Taschentuch
szedrés: szedret szed, Brombeeren klaben, bizonyosan a népn.-ből	†zsebkönyv: Taschenbuch NyUSz csak S. I-től 1808. Mindkettő a zsebkalendarium (1799) mintájára
természettudomány: Physik, előbb természeti t.	

1808-i nagy német-magyar szótárából:

Barcafalvi szavai:

asztalnok: Speisemeister	szürkület: Abenddämmerung
cimez, címzett: betiteln	talally: Grund, ugyanez a jelentése az u. i. előforduló allylapnak is, így akarhatta kimagyarázni Mrt. a neki furcsának tetsző: alap-ot.
művész: Fabrikant	
nyomtatvány: Nachdruck, »Maculatur: kárba ment nyomtatvány«	

Barótinál már előfordulnak:

ásványos: mineralisch	kegyszüz: Huldgöttin
biztos: comissär, commissionär	megittasodik: sich benebeln. A NySz-ból kimaradt, megvan PP-nél l. Nyr. 31:30
buzgólkodás »vallásba buzgólkodás«: Bigotterie	nyolcad rét: octav
csalit, csalitas: Gestände	párkányozat: Geländer
†előfizetés: Pränumeration, Barótinál: előfizet. Szily az előkészülni szónál: »Márton szótárában még 1823-ban is előre készülés, előre fizetés«	rabszolga, rabszolgaság: Leibeigenschaft
elsimít: abglaten	rémlik, rébzik: dünken
hajlat: Bogen, már 1799: éghajlat.	rondaság: Liederlichkeit
köhécselő hideglelés: Hustenfieber	satnya: Lausejunge
	törvényszünet: Stillstand
	zökkenés: Holper

Benyáknál 1780 körül már megvannak:

formázat, képzet: Bildung	megtapint, tapint: anfühlen, belasten
hitelesítés: Legitimation	személyes, személyes gyűlölség: Privathass
kincstár: Schatzkammer, kincstármester: Sch.-meister	
levéltár: Archiv	

* Dug. rém-e 1803-ból valószínűleg e szóból van elvonva, nem pedig a rémség van a rémből továbbképezve, mint Szily állítja.

Más íróktól véve:

általános:absolut Márton I. 1796
aligazgató:Prorektor »oskolai a.«
Kaz. 1791 l. Nyr. 30:289

†ángoly:ángolytompák: Bindspeck
és ángoly,hársselyem:Baumbast
S. I. 1791 *

bájol:bezaubern Bacsányi 1788
csend:Milde Gyöngy. (Cup. 614)

†csillámp:Flimmer **
dugába dül:eingehen Molnár J.
1777

düledék, omladvány:Schutt. Dug.
Szerecsenek 1798:111 »még
düledékjei se maradhattak an-
gyali arcúlatján«

†előbeszéd:Vorbericht. A NyUSz.
Barótinak tulajdonítja 1792-
ből, megvan Dug. Trója vesze-
delmében 1774: »Köz elő-be-
széd a' kegyes olvasóhoz«

emelet:Hub Szentjóbinnál is l. Nyr.
31:149

†fegyverszünet: Waffenstillstand.
NyUSz. csak Mrt-ból 1803;
megvan Dug. Szerecsenek 1798:
403 »Békességvölt-é ez? avvagy
inkáb fegyver-szünetnek mond-
hatod?

felszállani:aufgehen Szaklányi
1795

hátrálás:Retirade Faludi 1748
kamat, tőkepénzbér:Interessen
Vajda S. 1772

kételtű:Amphibie Földi 1801
komoly, komolyság:Ernst Kaz.
1788 ***

lajhár:Faulthier Földi 1801

lekötelezettség:Obligation; lekö-
telez Faludinál

levelész:Blattlaus Földi 1801

mindenesség:Allgemeinheit Révai
1787

pongolya:háziköntösben (pongyo-
lán):in Neglige Kaz. 1788

ragasz, ragaszosság:Schlieff Dug.
1784

rostélyzat:Gitter Vargyas 1750
szabad kőműves:Freymaurer Biró
Márt. 1761

szálladék:Bodensatz Nyulas 1800
tár:Magazin Bertalanfi 1754

tollazat:Gefieder Faludi (Munk.
636)

A többi e szótárból kiszedett még gazdátlan új szót nagy szá-
muk miatt egyszerű † és összetett szók csoportjába osztottam, ez
utóbbi csoport felállításánál az a körülmény is vezetett, hogy a leg-
több összetett szó a német szolgai fordítása. Az alább felsorolt szók
bizonyára legnagyobb részt nem M. alkotásai, de annyi tény, hogy
közülük igen sok épen ezen szótár útján terjedt el az irodalomban,

* Kissé különösen hangzanak a Nyr. 30:141 figyelmeztetése után Szily
köv. szavai: »Mártonnál 1807-ben is csak anglus«, 1807-ben négy szóval
az anglus alatt ez áll: »Angoly st. Anglus.. 1. ein Engländer, 2. englisch,
3. st. hársselyem«.

** A NyUSz. a csillám szót Bacsányinak tulajdonítja, holott a NySz.
tanúsága szerint már Comeniusnál megvan: »Fényes bogarak avagy tsillámok«,
bár lehet, hogy Bacs. újra elvonta.

*** E szó megvan már 1802-ben német nyelvtanának második kiadásához
tartozó szókönyvben is, hol ezt találtam: »ernst:komoly (komorkás). Mit
ernstem Gesichte:komoly tekintettel:komoly tul a' dunai szó, éppen azt teszi,
mint serius«. Lehet, hogy erre a helyre hivatkozik Kaz., mikor Szemere
Följ.-ben Révai ellen a *komolyt* védi, l. NyUSz.

† Beleértve az igekötős összetételeket is.

vagy a köznyelvben, s épen ebben van M. szótárainak egyik jelentősége.

I. al v. vitzé v. második: vice
aláépít: herunterbauen, régen csak
alája é.

allj: Auswürfling, elvonás az alja
(aljassa)-ból

alátaszít: unterscheiden

alávarrás: Unternath

†alhang: Grundstimme NyUSz. csak
1808 S. I-től

†alkapitány: lovas al-kapitány:
Stabsrittmeister. NyUSz. u-on-
nan. Az al- összetételei közül
megvannak még: alasztalnok,
albíró, aligazgató, alkormányos,
allovázmester, alpohárnok, al-
szakács, altiszt, altörvénytiszt,
mind az unter- összetételei közt,
érdekes azonban, hogy Unter-
lehrer: alsótanító, s csak 1823-
ban lesz: altanító. Vö. Nyr.
30:94

*alkat t. i. a' természeti hajlandó-
ság, elrendeltetés: Anlage *

*állítólág: positive

áltista: altist

†aszalmány: Huzel NyUSz. S. I-
nek 1808

aszomány: Flöhkraut, Conyza

babázó, babázás: Puppenspiel

balzsamos: balsamisch

bányászós: bergüblich

bámészóság: Achtlosigkeit. A né-
pies bámész továbbképzése

†barangol: ausstreichen NyUSz.
Mrt-tól 1807

beadni, beárulni: besagen

beaknáz: spruden

béaggat: belappen

bebalzsamoz: balsamiren

bebizonyosodik: sich bestätigen a
népny-ből

beessőzni; einregnen

befagylal: beeisen

befecskenéz: besprengen

befeketít: ausschwärzen

befizet: bezahlen

befuttat: anlaufen lassen »a' va-
sat kék színnel« beblechen

begörbítés: Einbeugung

begyógyít: einheilen

beharmvaz: einäschén

beharmatoz: bethauen

behidal: bebrücken

bedeszakáz: bedielen

beéget, megsütögetni p. o. a' bé-
lyegzővel: einbrennen

beépít: hereinbauen

behúroz: beziehen, besaiten

behúz, bétérit: beziehen das Bett

bekarcol: einritzen

bekvártélyoz: einquartieren

†belátás (értelem): Einsicht a
NyUSz. S. I. 1808-ból

†beléavatkozás vlmibe: Eingriff
NyUSz. Fogarassi 1836: be-
avatkozás

benyomúl: dringen

beporoz: anstauben, best.

beporosodik: bestauben

bérepdes: durchflattern

bérogy: einfallen

beszakadás: Einfall

bevándorol: einwandern

bevérez: bebluten

bezöldül: begrünt werden

boltozatos, boltozatos út, hajlék
ú.: Bogengang

borzaszkodik: borsten

bugjos (csapzott): buschicht

†buki: Kopfhänger NyUSz. csak
1807-ből

†bünügy, bünügybíró: Criminal-

* E szónak az alkat (alkot) igetből való származtatására nem kellett volna M. 1811-i sztrhoz folyamodni, mint a NyUSz. teszi, mert az erschaffen alatt 1803-ban is: alkatni áll.

richter; bűnügy csak a Tzs.
 1838-ból a NyUSz-ban
 †cicoma, csicsósság: Geziere elvo-
 nás a cicomáz-ból, mit a NyUSz.
 csak 1833 Dankovszkytól idéz
 cincog a' hegedűvel }
 cincogtatni a' hegedűt } fiedeln
 cirada: Figur
 cifrázatlan: ungeschmuckt
 csergetyű: Schnarre
 csókolódik: beküssen
 egybefoglaló: Fügwort
 elbitol: abnützen
 elcsacsog: verplauschen
 elcsufit: verunstalten
 elcsunyít: bestuhlgängeln
 elegyenget: abgleichen
 elfaragcsál: verschnitzeln
 *elfogódik: beklemmen
 elgördít, elgörgit: fortwälzen
 elgőzölög: abdampfen
 elgyászol: vertrauen
 elharapdál: elharapdált szók: ge-
 brochene Worte
 elhazudik: ablügen
 elkényeztet: hätscheln
 elkéslődik: verspäten
 ellesni: ablauren
 elmocskol: abschmieren
 elnyáloz: begehern
 előcsal: hervorlocken
 előfog: anwandeln
 előhegy: Vordergebirge
 előhurcol: hervorschleppen
 előkényszerít: hervorzwängen
 előlővell: hervorwerfen
 előnyargal: hervorrennen
 †előnyomul: herdringen a NyUSz.
 csak SL.-től 1808.
 előnteni: abschütten
 előrepül: anfliegen
 *előterjeszt: hervorrecken, vortra-
 gen
 előterjesztés módja: Ausdruck
 elővezet: hervorführen
 elpuhulás, ellustulás: Abweichung
 elszállít: fortführen
 elszenderedik: einschlummern

elszennyez: beschwärzen
 †eltitkol, elsimit: vertuschen
 elvendégeskedik: verschmausen
 †erányos: competent; SL. 1808:
 arányos
 erányútianság: Missverhältniss
 erőszakoskodás: Gewaltthätigkeit
 erősködik: azon erősködnék, hogy:
 sich bestehen darauf
 *érzéklet, érzéket, érzékség: Gefühl
 érzékletlen: gefühllos
 érzős: empfindsam
 érzősít: versinnlichen; a mai ér-
 zékít
 eszmélődés: Bewusstsein
 esztelenes: unweislich
 *falazat: Gemäuer
 †fanyar, fanyarság: herbe; a NyU-
 Sz. csak 1816-ból
 fanyarkás: herblich
 faragatlanság: Rohheit
 †felbuzdít: begeistern; NyUSz.
 SL.-nek 1808, de megvan PP.-nél
 is l. Nyr. 31:30.
 felcsapódik: aufschnappen
 felcserél: eintauschen
 †felderít: ermuntern
 feldolgoz: aufarbeiten
 felelevenít: aufmuntern
 felesküvés: Profess
 felfodorít: auflocken
 felfolyamodik: appelliren
 felgöndörít }
 felbodorít } aufkräuseln
 felgörbít: aufbeugen
 felgöngyölget: aufrollen
 felgyöngyöz: beperlen
 felhajhász: aufjagen
 felhalmozás: Aufhäufung
 felhalmoz: häufen, aufführen
 †felhang: Discant; NyUSz. csak
 SL.-től 1808.
 felkapatni valamely új szokást:
 eine Mode in den Gang bringen
 felkarcol: aufreissen
 felkésztet: anstiften
 fellábadoz: auf die Beine kommen
 felmerekít: aufsteifen

felmondani vmit p. o. a bérelt szobát; »Németes Magyarság«:

aufkündigen, aufsagen

felmunkál: verarbeiten

felnégyez: vervierfältigen

felnýújt: auflangen

felosztat: auflösen

felpáncéloz: bepanzern

felporhanyósítás: Auflockerung

félremozdit: abschieben

félretaszít: abrücken

felsül: blind ankommen

felszelt: Aufgeschnittenes

feltántorog, felvászorog: auftaumeln

feltisztogat: aufputzen

felütődik, felbillen: aufschlagen

felvetődik: auffliegen

flótáz: flöten

foghatós eszű: gelehrig

fogaték: Griff

foglyász k.: Hühner h.

furesálkodó: Hauswurst

füvészkedik: botanisiren

gorombás, durvás: gröblich

gőzölget: Dampf; »ártalmas gőzölgetek szállnak fel a földről«

gőzősködik: dampfen

gyámoloszlop: Strebepfeiler

hajlár: Pfriemenkraut, Spartium

hajlatlan: ungeschmeidig

hajlós: abhängig, beugsam

hámoros: Hammermeister

hamús: aschig

hánytató: Brechmittel

hengergős: cylindrisch

hengergőz, hengerbuckáz, hengerbuckot vet: burzeln

hervadozás: auszehrende Krankheit

hibátlan: correct

hinta: Schaukel, Hutsche; elvonás a hintálból

†hirdetmény: Anschlagzettel.

NyUSz. Georchtól.

hizovány: Hühnerbiss

hólyagzások: blasig

izgágás: hinderlich

†kedvezetlen: splitterrichten szónál a NyUSz. csak Fogarasiból 1845.

keményes, keménykés: härtlich

képzelősködő: phantast

kezességet vállal: caviren

†kibútoroz: ausmeubliren a NyUSz.

Kunostól 1834.

kicibál, kirángat: herauszerren

kicsusszan: entschlüpfen

kicsucsorodás: Bausch

kidorbézol: auszechen

kiegyenget: abebenen

kicsuszamodik: entgleiten

kiépül (felgyógyul): aufkommen

kieszközlés: Ausmittlung

kieszmél: ausklügeln, ersinnen

kigondolat, gondolatzsenge, próbagondolat: Concept

kigöngyölget: aufwickeln

kigyógyít: auscuriren

kihallgat: abhören

kihimez: aussticken

kikandikál: hervorgucken

kilapít: abplatten

kilenni: heraussein

kinéz: kinézni belőle: ansehen; »ki (kitsoda) nézné ki belőle? sollte man es ihm ansehen?«

kinövés: Auswuchs

†kiömlik: ergiessen; NyUSz. Kunostól 1834.

kipisszeget: herausziehen

kipontoz: auspunctiren

kisenyveszt: ausbeizen

kisimít: holmen

kiszab (kimutat): anweisen

kiszívni: ausziehen

kitapogat, kitapasztal: Etwas in Erfahrung bringen

kitömní: ausstopfen

kizőköl: herausschütteln

korcsoskodik: herumzechen

kortyos: Zechbruder

kőmiveskedik: mauern

körülútaz: umreisen

kötevény: Strickgras l. NyUSz.

*köztársaság: Republik

kövecseg, kövecsfövény: Kieselsand

következőleges : consequent
 következőlegtelen : inconst.
 közbevetős : mittelbar
 lealkudni : herunterhandeln
 lecsuszamlík : heruntergleiten
 leformál : abformen
 legombolyít : abhaspeln
 lehengerít, lehengerget, lehempe-
 lyít : abwälzen
 lehellős betű : Hauchbuchstabe
 lejtősítés : Abdachung
 lélekség : Geist
 †lemásol : abcopieren NyUSz. csak
 1807
 lepottyán, lepotyog : fallen
 lesikamlík : abgleiten
 lesimul, lekushad : sich kuschen
 leszármaztatás : Deduction
 leútat : herunterreisen
 magasabbít : erhöhen
 megálmodni : erträumen
 megbotoz : abprügeln
 †megbukni a' kereskedésben : bre-
 chen
 megdrágodik a' gabona : der Korn
 wird theuer
 megfrissül : auskühlen
 †megcsíkol : streifen ; csíkol NyU-
 Sz.-ban Bugáttól 1828.
 megharapdál : anfressen
 megkaparít : erschleichen
 megkoszorúz : bekränzen
 megkardlapoz : fuchteln
 megmámorosodik : berauschen
 megmérkőzik vele : es mit j.-n auf-
 nehmen
 megmérgezett : giftig
 megpuhít : erweichen
 megsógorosodik : beschwägern
 megsugorgat : ersparen
 menteget vlkit : entschuldigen
 mézike, virágmadár : Colibri
 növényes : pflanzenreich
 nyirk : Nass ; elvonás a nyirkosból
 nyirkoskás, nedveskés : nasslich
 nyomtaték : Gesenk
 †nyögdécsel : zirren NyUSz. csak
 Berzs. 1811.

olvasottság : Belesenheit
 ostobás, bohókás : tölpelhaft
 önnönség : Eigenheit
 öszvecsiptet : einzwängen
 öszvefércel : heften
 öszvezilál : verschlingen
 öszverendül : collidiren
 parázsság : Lockerkeit
 példázatos : sinnbildlich
 *perc : Minute l. Nyr. 30 : 141.
 persenéses, pattozgasos : fininig
 piritos : Bämme
 †pocsékká tenni az ellenség tá-
 borát p. t. : den Feind aufs
 Haupt schlagen. Nyr. 31 : 152.
 Sz. D. Told. szótárából is idézve
 van, jelentése azonban itt csak :
 locs-pocs
 pozdorjány : Frühlingsfliege
 ráfeccsen : anspritzen
 rágdos : annagen
 rábukás, rábukkanás : Anschuss
 *rajz, rajzkép : Figur
 reccseni : krachen
 reptelen : Fettgans
 ringa : Assel, egy féreg
 rovátk : Falz, elvonás a rovátkolból
 sértősség, mardosósság : Anzüglich-
 keit
 †sikeretlen : nichtig NyUSz.-ban
 S. J.-tól 1808-ból
 simítgat : beschönigen
 †sürgető, szorgos : dringend. Csá-
 szár F. 1840.
 szagdogál : beschmauseln
 †szamat, főiz : Vorschmack NyUSz.
 csak S. J.-tól 1808.
 †szege, szegény : Borte, Saum,
 Brame
 szemlélődő : theoretikus
 †személyesítés : Prosopopie. NyU-
 Sz.-ban személyesít : Versegghy-
 tól 1820.
 szépítget : beschönigen
 †szentít : heiligen ; szentesít
 Kunoss 1835.
 szerénység : Eiferigkeit, talán sajtó-

hiba serénység helyett, mert az csak 1811-ben Kaz.-tól

*szivattyúz, kiszivattyúz: pumpen

*szolgálatos: dienlich, dienstlich

†szomor, szomorú, szomoruan: mesto NyUSz. szerint Kaz.-tól 1815.

tekerületes: bogig

tépés: Carpi

tikkasztó: schwühl

titkolódzó: heimlichhalter

tornyosodik, p. o. a' fellegek: auf-thürmen

további: ferner

tövisses: dornen

truccos: grimmig

tudókság: Naseweisheit

†tükrözni: spiegeln, szótárilag a NyUSz. csak Kunossból 1834.

tyukáskodás: Hühnerhandel

unokatestvér: Geschwisterk.

uradalmas Gróf: Marquis

útal: sich auf etwas beziehen

valóságosít: realisiren

vakolat: cement, Malter

†vidor: munter NyUSz. S. J.-tól 1808-ból

vigyázatos: wachsam

visszasugárzik: wiederstrahlen

visszatartóztat: einbehalten

visszavált: einlösen

völgyesítés: Vertiefung

zsiványkodás: Räuberey

zsiványság: Spitzbüberey

II. Az *agyon* összetételei közül, már itt megvannak: agyonbök, agyondöf, agyonhajt, agyonnyom, agyonszúr, agyontapod vö. Nyr. 30: 94. Azonkívül:

agyonlovagol: erreiten, agyonnyargalni a' lovat: ein Pferd zu Tode jagen.

állatviadal: Thiergefecht

alkatszer, test a., csöves alkat, csős alkat: Organisation

almakása: Apfelmus

almakirály: Ananas, az állatkirály mintájára

almásszürke: apfelgrau

allysín: Grundfarbe

anyaszál: Blumenstempel

anyacsús: Narbe

aranyér: Hämorrhoiden

árendabecsú: Pachtanschlag

árfelverés: Steigerung, az árverés előzője

árnyékrajz: Schattenriss

ásványország: Mineralreich

†babérkoszorú: Loorbeerkrantz.*

bányabíró: Bergvogt

bástyabolt, b. boltozat: Casematte.

†becsúár: Taxe NyUSz.-ban Fogarasié 1833.

becsületbeli dolog: Ehrensache

bélféreg: Darmwurm

beszédrést: maulfaul, németes

bikaviadal: győzödelmes a' Spanyol

bikaviadalban (mactator): Matador

*búskomoly: melancholisch, tief-sinnig

bűnbánatos könyörgés: Bussgebet

célpont: Korn szónál

†címlevél: Tittelblatt; címlap

Folnesicstől 1807.

cukorsütemény: Zuckerbäckerey

cselédszoba: Gesindstube

dalldisz: Trio

dültbetű: Cursivschrift

egyháromság: Dreyeinigkeit

egyértelmű: einmüthig

* NyUSz. szerint Mrt. 1803. először, megvan Dug. Szerecsenek II: VI. a Csokonai írta Dugonics oszlopa c. versben:

Egy Babér-koszorút a' nagy Oszlop felett Ölelő kézzel tett az Érdem 's Tisztelet. Innen vehette Mrt. Ugyaninnen vehette Mrt. a *nefelejt*-et és *haza*-t is, e vers 10. sora ugyanis: »Apró Violákat 's Ne-felejtet szedtem«; a X. oldalon pedig: »Szemét sok Haza-fi könyvekkel áztatta«.

egymiségű: homogen
 egytagú p. o. szó: einsylbig
 életerő, életerő szesz: Lebenskraft;
 L.-geist
 életfonal, élettörténet: L.-faden,
 L.-geschichte
 *életjel, életidő: L. zeichen, L.
 zeit
 *életnem: L. art
 *életvég: L. ende
 †ellenírás: Gegenschrift: ellenírat
 csak Tzs.-ból 1835.
 †ellenmás, ellenmása valamely
 könyvnek: Gegenbuch NyUSz.
 u. onnan
 elmeállapot: Fassung des Gemüths
 elmeftuttatás: Epigramm

Érdekesekek a *fél*-összetételei, melyek valószínűleg ebben a korban
 lettek divatosak: féldomború: halberhaben; féldrágakő: Halbedelstein;
 félérc: Halbmetall; félgömbölyű: halbrund; félemler: Halbmensch; fél-
 posztó: Halbtuch; félsziget: Halbinsel és féltudós: halbgelehrte. Német-
 ből való fordítások.

Nemkülönbön sok a *fenék*-összetétele is: fenékerő: Grundkraft;
 fenékgazság: Gr. wahrheit, fenékkő: Gr. stein; fenékok: Gr. ursache;
 fenéktétel: Gr. satz; fenéktörvény: Gr. gesetz; fenéktudomány: Gr. lehre.

Egy füst alatt említem a *fő*-összetételeit is, melyek szinte
 német fordítások: főcikkely, főépület, főfortély, főgondolat, főnyelv,
 főszemély, főtábor, főtanácsnok, mind a Haupt rovatában; főboldogság:
 Himmelreich; főasztalnok: Erztruchsess

férfiruhaszabó: Mannsschneider, te-
 hát még nem: férfiszabó
 feszülettér: Prell
 figyelemjel: Gedankenstrich
 földterület, egymáson fekvő föld-
 rét: Erdschicht
 *földközi: mittelländisch vö. fön-
 tebb: erdőközi
 *földkép, földrajz: Landkarte
 fölét: Grundwesen
 fürdővendég: Badegast
 fürészmalom: Bretmühle
 fűvészkert: botanischer G.
 gabonapiac: Getreidemarkt
 gazdakönyv: Wirtschaftsbuch
 gyalogkapitány: Capitän
 gyámolintézet: Armenanstalt
 gyámolprokátor: Armenadvocat

előadásmód, jó e.: Einkleidung
 előidézés: Vorbescheid
 erdőközi városok: Waldstädte
 erkölcsímer: Charakter
 *érzékszer, érzékműszer: Organ
 érzékfelettségek tudománya:
 Metaphisik
 érzékvilág: Sinnenwelt
 érzéktárgy: Phänomen
 érzőinas: nervig, még nem: izmos
 észrevétel: Bemerkung
 farev: Holzmehl
 fajravonszat: Familienschlag
 felcsőműszerez } organisiren
 felcsővez }
 felületmérték: Flächenmass

†gyászdall, panasz dall: Klagege-
 dacht NyUSz. S. J.-nek tu-
 lajdonítva 1808.
 †gyászének: Jammergesang u. o.
 gyászköpnögy: Trauermantel
 gyászfátyol: Trauerflor
 gyomorcsapok: Magenelixir
 gyomorerősítő: M.-saft
 gyomorgöres: M.-krampf
 gyomorhurut: M.-husten
 gyümölcskosár: Fruchtkorb
 †hadisten: Kriegsgott NyUSz.
 csak a Tzs.-ból 1838, megvan
 már Székely eposzában I: 105.
 »Haddúr! Népvezető, Sczythák
 őrzője, Hadisten!«
 †hadistenasszony: Kriegsgöttin
 NyUSz. u. onnan

†hadizenés : Befehdung, hadizenet
S. J.-tól 1808.

halles : Fischbrühe

hallósó : Hörrohr

hamissas : fälschlich

hamvedény : Aschenkrug

†hangnem : Tonart NyUSz. Verse-
ghytől 1820.

hangmérték : Prosodie

hangjel, hangvonás : Accent

hanglyuk : Schalloch

hasszárnny : Bauchfinne

határerősség : Gränzfestung

határszéli város : Gränzstadt

hazafitárs : Mitbürger

házmester : Hausm.

hengercsiga : Walzenschnecke

helyreigazítás : Einlenkung

helypénz : Standgeld

hitletétel : Eid

*hímnemű szó : Masenlinum

homokpuszta : Sandwüste

idézőjel : Anführungszeichen

időhatár : Termin

időmérték : Vierachteltact : »egy
nyoltzadrészhang v. időm.«

inasesztendő : Lehrjar

indulataalkat : Naturell

istenital : Nectar

játékszoba : Spielstube

jéghegy : Gletscher

jelzászló : Windfahne

†kanyarfa, kanyarvas : Bügel Ny-
USz. SL.-tól 1808.

kápláralj : Corporalschaft

kapupénz : Sperrgeld

†kárpótlás, kártérítés : Compen-
sation, Ersatz. NyUSz. csak
Vers.-tól 1820-ból

†kecskegolyó v. bogyó : Ziegen-
koth

kegyelemkenyér : Gnadenbrod

kenyérkereső tudományok : Brod-
studien

kengyelfutó : Laufer

képrajz : Porträt

képgyűjtemény : Bildergallerie

†kétértelműség : Doppelsinn NyU-
Sz.-ban SL. 1808 tulajdonítva

kilépő : Austritt

koldúskenyér : Bettelbrod

konyhakert : Kohlgarten

konyhakertész : K. gärtner

konyhakötény : Küchenschürze

†koresfaj, koresfajta : Abänderung
NyUSz. csak Tzs. 1838

korkönyv : Jahrbuch

koronajószág : Domäne

kormánytanács : Directorium

†kortárs, időkortárs : Zeitgenoss
NyUSz. csak 1831. Phil.-ből

kőnyopatak : Thränenbach

kőpadlózat : Flotz

†középkor : Mittelalter NyUSz.
csak Tzs. 1835

középnagy : median

*középszám : Mittelzahl

középsorú ember : Mittelmann

középszó : Mittelwort

†közértelmű : populár NyUSz. csak
Ball. 1846

köznemű meghatározó nemszócse :
das

lakház, szegények l. : Armenhaus

leányiskola : Jungfernschule

lelkiismeretinger : Gewissenstrieb

lovagrend : Ritterstand

lovászbojtár : Pferdejunge a juhász-
bojtár mintájára

majomkép : Affengesicht

meglett ember : ein erwachsener
Mann

†mellékcél : Nebenzweck a NyUSz.
Csak Tzs.-ból 1838 * mellékút :
Nebenstrasse NyUSz.-ban SL-
tól 1808

mellkelevény : Brustgeschwür

* Előfordulnak még mellék-összetételei közül : mellékfogyatkozás, mel-
lékjelentés, melléklevél, mellékoltár, mellékpont, mellékszemek a neben-szónál ;
mellékfonal : Werfte és melleslegok, mellékok : Mitursache

mellékesség, mellkép: Bruststück
 az utóbbi már 1797 Pethénél,
 de mellszobor értelemben
 méregpohár: Giftbecher
 mértékarány: Proportion
 mézalma: Süßapfel
 †módrrend, módszer: Method NyU-
 Sz. Fejértől 1810
 módszeres, rendszeres: methodisch
 műeszköz: Materialist
 műtár, mesterségmítár: Kunst-
 kammer
 négysegletesítés: Abvierung
 némajáték: Pantomimie
 nemszó: Artikel
 nemszócška: Artickel
 †népországlás, népuralkodás: De-
 mokratie NyUSz. SL-nak 1808
 népvándorlás: Völkerwanderung
 †névnapiajándék: Bindband Kresz-
 nicsból 1827
 †névmás: Fürwort NyUSz. csak a
 Tzs.-ból 1835
 nyárpont: Sommerpunct
 nyelvhiba: Sprachfehler Faludinál:
 nyelvbotlás
 †nyelvremekíró: Classiker NyUSz.-
 ban remekíró Bitnitztől 1827
 *nyelvtudomány: Grammatik
 nyelvészvűség: Feigherzigkeit
 olajfestés: Öhlmalerey
 osztályrész: Kapitel
 ottlét: Daseyn
 *öregkereskedés: Grosshandel
 örömaldozat: Freudenopfer
 örömelet: Fr. leben
 örömenek: Jubellied
 örömnapi: Fest
 örömujjongatás, örömkialtás: Jubel
 örváltás: Ablöschung
 ösztönfizetés: Stipendium l. NyUSz.
 ösztönök: Bewegungsgrund
 panaszhang: Klage-ton
 pénz-zseb: Geldtasche
 perzselytőke: Almosenstock
 pironszó: Capitel, a régi pironság-
 ból elvont piron-nal, megvan
 már 1799-ben is

ponterányos: bleyrecht
 postapénz: Postgeld
 postaföldrajz: Postkarte
 postaut: Postweg
 próbaárkus: Aushängbogen
 †rablánc: Fessel NyUSz. csak
 Kunosstól 1834
 rabház: Arrest
 rajzkönyv: Zeichenbuch
 rekeszjel: Paranthese, a mai zárójel
 †remekmunka: Meisterstück Ny-
 USz.-ban SL-nek tulajdonítva
 mai értelme, megvan már Dug.
 Szerecsenek I: 239. »Ha ki irigy
 szemekkel nézi az aszszoni szép-
 séget (a' természetnek *remek-
 munkáit*)«
 remekkönyv, nyelvremekmunka:
 classisches Werk
 †remekmiv: Lehrprobe NyUSz.
 csak Fogarasitól 1836
 rendalkat: Lehrgebäude
 *részerányos: Symmetrisch
 *részerányság: Symmetrie
 rostélykapu: Gitterthor
 sebszer: Wundartzney
 segítő ige: Hülfswort
 †sírjel, sírfa: Grabmahl NyUSz.-
 ban csak Tzs 1838
 †sírírás, sírvers: Grabschrift az első
 csak SL-től 1808-ból, a második
 1811-ből Mrt.-ból
 sírűreg: s-be tenni a' holttestet:
 beisetzen
 †sorsjáték: Lotterie NyUSz. csak
 Pukytól először 1830
 szalmamunka: Stroharbeit, de
 Strohwitwe csak: ura elutazott
 aszszony
 számbavétel: Anschlag
 széllaptázás: Ballspiel
 szembekötősdí: blinde Kuh
 †szemgolyó, szemvilág: Augapfel
 NyUSz. csak SL-től 1808
 †szemhatár: horizont, a NyUSz.:
 »Először Bar. Vrm. Tszt. 1807«,
 de a Mrt.-ból idézett vízerányos
 szónál ezt jegyzi meg Szily

- »horizont, látáshatár, *szemhatár*«; mért nem Mrt.-ból idézte a címszót is?
- szemkenőcs, szemíz: Augensalbe
szemszivárvány: Augenbogen
szerencsekerék: Glücksrad
*szerencsejáték: Gl. spiel
szünetjel: Pause
színrajzolat: Umriss
szívdobogás: Herzpochen
szívsebhét: herzbrechend
szórendelés: Syntax, szórend Pere-
csényitől 1806.
szóhalom: Wortkram
szóhangzat: Accent
szószármaztatás: Ableitung des W.
szóvégegyeztet: Reim, tehát rim
még nincs
táblabíró: Beisitzer
*tagtárs: Mitglied
talprajz: Ichnographie, megvan
talpkő is: Anlage
támaszágos: Nebenpfeiler
táncoskola: Tanzschule
tapasztalásfeletti istenhívés: Deis-
mus (transcendentalis)
téljhideg: Milchschauer
†testalkatértő: a Blume szónál Ny-
USz. testalkat-ot csak későbből
tisztárs: College
tollszár: Bose
tolvajbeszéd: Rothwälsch
többrendbeli, többízbeli: mehr-
mahlig
tőviskorona: Dornenkrone
tolvajlámpás: Blendlaterne
tükörüveg: Spiegelglas
törvényhatalom: Gerichtbarkeit
tűzjel: Feuerzeichen
†tűzjáték: Feuerwerk NyUSz. csak
a Tzs.-ból 1835
- †tűzoltó-lajtorja: Feuerleiter
tollviadal: Federkrieg, a tollharc
csak 1831-ben Phil.
újítási viszketegség, újításkórság:
Neue rungssucht
ujságíró: Zeitungsschr.
újulás: Colonie, a gyarmat előzője
ügybiztos: Sachwälder
üvegház, üveggert: Glash.
vándorbot: Wanderstab; Pilger
vándorcillag: Planet
vasérc, fényes v.: Eisenspiegel
védangyal: Schutzengel
végtétel: Hintersatz
végeél, végszándék: Endabsicht l.
Nyr. 30: 430.
*végítélethozás: Endurtheil
végnyugodalom: Ruhe
†végok: Endursache l. Nyr. 30: 430
végromlás v.-t. szenved: zu Grunde
gehen
végszótag: Endsylbe
vénaasszonyos: altweibisch
vendégszoba: Gaststube
*véralkat: Temperament
vérbosszú: Blutrache
*véredény: Blutgefäss
vérkeringés: Circulation
vérözön: Blutbad »vérár«
vesztőhely, titkos v.: Fehmstatt
vezér össz. vezérfonal: Leitfaden,
vezércsillag: Leitstern, újaknál:
vezérhadnagy: Generalleuten-
nant, vezér-haditármester: Ge-
neralfeldzeugmeister, vezérne-
velő: Mentor
*vízerányos: horizontal
*vízesés: Wasserfall
völgytorok: Schlucht
zászlóallj: Battalion
zsiványtanya: Raubnest

A »tudománybeli Mesterszók«, mint Mrt. e. szótára előszavában a műszókat nevezi, nagyrészt le vannak fordítva; többet közülük, maga Mrt. fordított, sokat »tudós Hazafiak küldöt-
tek« hozzá. Itt következik néhány ilyen magyarított műszó, hosszú,
nehézkés ugyan valamennyi, de jobb, mint az a sok *dag, heg* s egyéb
Bugát-féle tudományos elnevezés.

Allegorie: célozó ábrázolás	Classiker: nyelvredekíró
Analysis: észerefejtés	Concert: muzsikazajd
Apologie: mentőbeszéd, mentőírás	Dictator: legyenmondó
Apotheke: szerbolt	Electricität: rugótűzerő
Arie: ének dall	Idiotismus: nyelvkülönösség
Ascetik: gyakorlástudomány	Fanatismus: vallásrajosság
Ästetik: díszézés tudomány	Modell: kisedmäs
Äther: levegőszesz, ma: légszesz	Motto: bélyegmondás
Automobil: önnönmozgató	Obelisk: pompaoszlop
Ballet: nézőtánc (vö. nézőjáték)	Perception: tudatos képzet
Börse: tanakodóház	Pyramide: toronyoszlop
Cabinet: titokszoba	System: törzsökrend
Chymie: testalkattudomány	Sophisma: csalóka okoskodás

1807-i magyar-német szótárából.*

Baróti szótárából: földszint: zu ebener Erde	ék, dísz: die Zierde réteg: Falke
---	--------------------------------------

Más nyelvújítókból:

arca, orca: Angesicht SI. 1803	†elődi: Schmarotzer, már 1803-ban
betyár: ein Kerl, kanász, kondás,	is. Dioszegi Fűvészkönyvből
először Geleji József 1787. l.	idézi csak a NyUSz. 1807-ből,
Nyr. 31: 150.	azt hiszem a népný.-ből
egyenlet: Gleichung Dug. 1784	

Ujakknak tekintem még a következőket:

agonizál (?): Grillen fangen, melan- chologisch sein	*billentyű a' flotán: Klappe
árperel: versteigern (vö. árverel)	brúgatyú, búgatyú: der Brummer,
árper: Versteigerung	1802-beli német nyelvtanában
árvaház: Weisenhaus előbb: árvák háza	u. e szó: zúgatyú
atyáskodik: als Vater behandeln.	bukfenc: Burzelbaum, bukfencez:
bajnokviadal: Zweikampf	B. machen
banda (muzsikusok): Bande	busa, busafejú: Dickkopf
bányaváros: Bergstadt	*búsásan hat: durván, kéméltetle- nül, tüchtig, derb
batu, batyu: Burde, bizonyosan a népnýelvből.	buzongani l. buzog
béke (már ezen értelemben meg- avult) békesség: Ruhe	dalköltő: Odendichter
belangyít, gyengén befűt: ein wenig einheiten	†dísztudomány: Aesthetik
	elővétél: Hervornahmen
	estvényen hat: im späten Abende
	»estéden helyett« **

* Természetesen az egyszer már előfordult új szót nem sorolom fel még egyszer, de nem kell azért hinni, hogy minden következő szótárban az előző szótárbeli minden új szó megvan.

** Ép úgy mint az estvély elvonás a népies estvéli-ből, ép úgy az estvény (Tud. Társ. Zsebsz.) elvonás lehet a szinte népies estvényen határozó-
ból. Van ilyen elvonásra példa vö. egyetemben és egyetem.

fűszerzet l. fűszerszám: Kraut.
 †hajlatós l. hajlós: beugig
 mellvas: Brustharnisch

*ormány: Schnabel am Schlitten
 őrhely: Warte

Látnivaló, hogy ebben a szótárában aránylag nagyon kevés az új szó, úgy látszik Mrt. ebben az időben nagyobb orthologus volt, mint egyébkor, ez tűnik ki 1810. szótárának előszavából s a Bertuch képeskönyvének előszavából is (l. e mű IV. részét.) Az 1810., 1811. és különösen az 1816. szótár előbbi szótárainak csak rövidített kiadásai (iskolai használatra) lévén, azt hittem, nem szükség ezeket is e szempontból átvizsgálnom, hisz M. is megmondja e szótárak előszavában, hogy új szót ép azért nem vett fel, mert iskolai használatra szánta őket.

1818-iki latin-német-magyar szótárából.

Barcafalvi szavai közül:

gyámánya: tutrix
 gyámatya: pater

ujonc: tiro
 ügyész: actor causae

Barótítól valók:

állítmány a törvényben: Brocar-
 dium
 előérzés: praesagitio
 érzemény: sensus
 függelék: adnexus; * függőlék már
 Geleji Katonánál

gyilk, gyilok: gladiolus
 napló könyv: memorialis
 szemüveg: perspicillum
 tárgyazat: substractum
 tünet: adparentia
 vizsgálat: theoria

Kazinczy szavai:

emlékkönyv: philopinacium; ké-
 szült 1808

dölyf: superbia 1803-ból
 hullámol: hullámolva: undatim

Pápay Sámueltól valók a következők, 1807-ből:

anyakönyv: beírás az iskolai anya-
 könyvbe: immatriculatio
 bérgyilkos: assassinus
 elosztályoz: classifco

javallat, javaslat: proiectum, ein
 Vorschlag
 osztalék: rubrica

Sándor I. Toldalékából:

elnézni, elhallgatni: conniveo
 keleti szél: Eurus; a régi nap-
 kelet helyett szótárilag SL-nél
 van kelet először.
 kézírás, kézirat: manuscriptum
 mellékel, hozzám.: adlatero

†pótolék: surrogatum SL-nél pó-
 tolék, másik alakját a NyUSz.
 csak Kunossból 1834. idézi
 zsebkendő: muccinum, zsebkészkenő
 már 1800-ban
 verőér: pulsus

* Az 1818-ból felsorolt szavak egy része a II. kötethez csatolt Glos-
 sariumból való, melyet az előszó tanúsága szerint Igaz Sámuel állított össze.

Verseggy szavai közül is van néhány:

egyetem: universitas és convictus,*

savany, savanyúság: acor

Más újítóktól valók:

előkép: Typus. Faludi T. É. első kiadása 1787.

előpénzt adni: subarrho. Sipos:

Ő- és új magy.-ban.

férjfiúsítás: praefectio; Szirmay 1806.

haszonbérlet: arenda; Georch Illés 1804.: haszonbérlet

hozomány: allatura; Georch 1806. másolat: transsumptum; Bar. Vrm. tiszti sztr. 1807.

mérséklet: temperies; Nyulas 1800. rovatolat: rubrica Pest m. tiszti sztr. 1807.

vádlevél: actionalis libellus; Baranyam. tiszti sztr. 1807.

Előbből nincsenek kimutatva:

álladalomtudomány: statistica;

álladalom Barcafalvitól 1786.

állatkert: vivarium.

†állítólag, vélve: praetensive: mutmasslich, anmasslich, vorgeblich, tehát már itt is mai jelentésben, nem Ball. 1843-ban először (NyUSz.)

alpapság: clerus inferior.

arc tudomány: physiognomie arc SI.-tól 1808.

borongós: obnubilus.

bukás: crida

bűnhely: locus delicti

csörtetés: murmuratio

†egyesület: Universitas. NyUSz. csak 1845-ből Fog.-tól

ellentámasz: Gegenstütze

elmállaszt: putrefacio

elmesegítő: memorialis, vö. elmozdító

előhaladott, boldogult: profectus

előjáték: praeludium

előképzet: planum

elragadtatás: furor, Begeisterung

†emlékoszlop: mnemosynum NyUSz. Kunostól 1834., ugyan-e jelentésben megvan Döbrenteinnek tulajdonított: emlékjel is

ércinger: galvanismus

†érményes, érzéki: sentimental; NyUSz. csak Verseggytől 1820-ból.

†érzékleti, nézeti: intuitivus NyUSz. csak Pukytól 1830.

fakereskedő: Xilopola

feleslegezés a kiadásban: supererogatio

†felirat: titulus NyUSz. csak Perecsényitől 1822.

felsőgsértés: crimen majestatis

fogpor: numdicum

†földrengés: terrae motus; NyUSz. csak 1832-ből

gyantár: bitumen; »nem gyanta, mert az colophonium«

gyászkontós: vestis maesta

gyászvers: nenia

haszonkölesön: commodator

időhaladék: respicium

időmértékes: numerosus

istenítés: deificatio; Barótinál: istenítés

kármentség: indemnisatio

kencsér: unguen, emlékeztet Ball. kencéjére

kereset: actio a NySz.-ban csak quaesitio és quaesitum

* E szót már Dug. elvonta az egyetemben határozóból, már 1774-ben Trója veszedelmében 108: Egy helyen lesz osztén boldog maradásod. S ez isteneiddel egyetem lakásod. Jelentése tehát itt még a régi.

kitért, hitehagyott: deficiens
 kórintézet, gyógyító k.: clinicum
 közkereset: coquisitum
 köztiszt, köztiszttek lajstromok:
 calendarium titolare
 léptetés, tudományi jelesítés: graduatio, ma: elől.
 †létszer: atom NyUSz. Verseglytől 1820.

mágneses: magneticus
 magvaszakadás: caducitas
 mellkendő: mamirolis
 mellpáncél: thorax
 †nagykereskedő: negotiator, tehát nemcsak 1823-ban; e szó megvan már 1785-ben Göből G. Utazó lélek: 73. l.:

»A' keresztyén által adja a' Töröknek Ez a' Perzsiai nagy kereskedőknek«

nyelvtudós: linguista
 okszabás: sanatio
 ostromárok: adductus
 †önkéntes: voluntarius NyUSz. csak 1823-ból de megvan Dug. Szerecsenek 1798. I: 261 önkéntes szám-ki-menetel

†önkénység: spontaneitas
 őreb: canis pecuarius
 papiroskereskedő: papyropola
 pénzkereskedés, kinek nem nagy p. van: nummulareolus
 száradék: aestuarium; »a' honnan a' víz kiszáradt«
 századol: procentuo
 †talppont: nadir; NyUSz. a Tzs. ből 1838.

tavaszklik: verno
 testmisége vlminek: massa
 történetiség: casualitas
 †törvénycikkely: articulus; törvénycikk Stettner 1832.
 †ügyelet, ügyút: Institutum; Art, Weg oder Titel des Processes; ügylet csak Fog.-tól 1845.
 vádolat: accusatio

†vád pontjai: puncta accusationis; Tzs. 1835.: vádpont
 váltólagos: reciprocus
 végrehajtó, fogláló: exequens
 vezérlyuk a' bányákban: agogae
 †zárnapp: praeclusi terminus. NyUSz. csak 1827.

1823-iki német-magyar-latin szótárából.

Barcafalvi szavai:

környülmény, életk.: Lebensumstände
 következő: Nachsatz

szerkezet: constitution
 termény: Natur-product

Baróti szótáraiban már megvannak:

fűszerez: würzen
 diadal: Triumph
 ízlet: Geschmack

magánhangzó: Lautbuchstabe
 szörnyeteg, csudaeset: Abenteuer
 vonzóerő: Anziehungskraft

Sándor Istvántól valók:

gőzkör: Atmosphäre
 hadizenet: kriegserklärung
 időszak: Zeitpunkt
 képtár: Gemäldesammlung
 mellékjövedelem: Nebeneinkommen

őrfal: Schutzmauer
 †őrangyal: Schutzengel SI.-nek van tulajdonítva a NyUSz.-ban, megvan Dug. Szerecsenek I: 147
 »Adgy hálát Órangyalodnak«
 rézmetszés: Kupferstich

sirbolt : Gruft
 sorsol, sorsolás : Losen
 szomj : Durst
 taps : Beklatschung

testgyakorlás : Leibesübung
 vérrokon : consanguineus, Blutver-
 wandte

Kazinczy szavai közül is találunk néhányat:

engedékeny : nachsichtig 1808.
 évkönyv : Jahrbuch 1805.
 hölgy : Liebste »ist es eine Braut,«
 Bräutigam
 kecs : Reiz 1794.
 kellem : Liebreiz 1793.

könnyelműjű : leichtsinnig ; Kaz-
 nál könnyelmű 1814.
 pongyola : liederlich 1788.
 szellemég, levegő szellem : die obere,
 feine Luft 1810.
 szerénység : Sittsamkeit 1811.

Más nyelvújítóktól valók:

alkony : Dämmerung ; Ádami 1760.
 árszabás, á. rendje : Taxordnung ;
 Szirmay 1806.
 belföldi, b. szokás : Landesart ;
 Magy. Hirm. 1786 : 545.
 bennék : Innlage, bekapcsolat ; Nyu-
 las 1800.
 címezet : Titulatur ; Baranya vrm.
 tiszti sztr. 1807.
 dedképfestés : Miniaturgemälde,
 ded ; Verseghy 1806.
 egyértékű : äquivalent ; Bar. vrm.
 tiszti sztr. 1807.
 fényűzés : Luxus ; Bar. vrm. tiszti
 sztr. 1807.
 gúnynevezet : Spottname, gúny ;

Verseghy 1805. Szemerénél :
 gúnynev
 hadvezér : Kriegsanführer ; Vajda
 1772. Előbbi szótáraiban min-
 dig hadi vezér
 jegyzék : Glosse ; Georch 1804.
 kedvenc : Liebling ; Dug.
 lámpa : Lampe ; Verseghy 1804.
 redősirom : Stechapfel ; Diószegi
 1807.
 rény ; Tugend : virtus (némely
 újabb versköltőknél rény) ; Sze-
 mere
 szórend : Wortfolge ; Perecsényi
 1806.

Nincsenek előbből kimutatva:

adótar : Steuer-Casse.
 adózat : Contingent
 ajakbetű : Lippenbuchstabe ; ma :
 ajakhang
 talapkő : Grundstein NyUSz.-ban,
 Tzs.-ból 1835. ; 1823-iki szó-
 tárban van csak meg tehát az
 alap is.
 állópont : Standpunct ; Berzsényi-
 nél : álláspont
 álmoskönyv : Traumbuch
 anyajegy, anyajel : ein angeborenes
 Mal ; talán a népn.-ből
 apróságáros : Kleinhändler ; kiske-
 reskedő még nincs

aranyhegy : Luftschloss ; ma : légvár
 aránytalanság : Missverhältniss ;
 aránytalan NyUSz. csak Szé-
 chenyi Világ-jából ; arányatlan
 SI.-tól.
 árvagyám : Vormund
 ásványtár : Mineralien-Cabinet
 becsmester : Schatzmeister
 becsületszó : Ehrenwort
 befizet vlminek : etwas zu Schan-
 den machen
 békealku : Friedenunterhaltung
 békehir : Friedensnachricht
 búskomor : schwermüthig ; búsko-
 moly már 1803.

bűnöstárs: Mitschuldig; tehát még
nem: bűntárs

céllövés: Scheibenschiessen

†címkép: Vignette; Kunostól
1834. a NyUSz.-ban

†csalut, csalósvény: Abweg; Fog.
1836 NyUSz.

†csatarend: Schlachtordnung Fog.
1836 NyUSz.

csigadad; csigadadra kifaragott
munka: Muschelwerk

csigagrádics: Wendeltreppe, ma:
cs.-lépcső

dana: Lied; talán a népnny.-ből
doromb: Maultrommel; elvonás a:
dorombol-ból

égmérséklet: Klima

elálmodozik: verträumen

életfolyam: Lebenslauf

ellenelő: Gegenwirkung; ellen-
írás: G. schrift és ellenmásolat:
G. schrift

†elő — érdekesebb összetételei:
előárboc, elővitorla: Fockmast,
F. segel; előcsapat: Vortrab;
mit a NyUSz. csak a Jelenkor
I.-ből idéz; előbéd: Voressen,
előeset: Vorfall; előfal: Vor-
mauer és előtáncos: V. tänzer;
azonkívül

†előkészület: Vorrichtung. A Ny-
USz. e szónál: »Márton szó-
tárában még 1823-ban is: előre
készülés, előre fizetés, de már
1831-ben előkészület Pukynál«!

†előrajz, elevrajz: Entwurf; a
Phil. szerint Döbrentei, de ez
nem bizonyos

†emlék, emlékirás: Denkschrift
Fog.-tól 1833.; emlékkő, em-
lékoszlop, emlékpénz: D. stein,
D. säule, D. münze; Kunossból
1834. idézve a NyUSz.-ban;
emlékpor: D. zeit, emlékmón-
dás: D. spruch.

étkívárat: Appetit l. NyUSz. ét-
vág

ezered, ezerév: Jahrtausend; a
század mintájára.

*fagyponct: Gefrierpunct

falóra: Wanduhr; ma fali ó.

felszivattyúz: aufpumpen; szivaty-
tyúz is Mrt.-tól 1803.

fénymáz: Lack; Ball. szerint:
kence

földemelet: Erdstufe, Terasse

fűzérsszij: Koppelriemen

gazdatiszt: Fourier

gégebetű: Kehlbuschstab; ma: gé-
gehang

golyóbidad: kugelförmig

gondolya: Gondel

*gőzerőmű: Dampf-Maschine

gúnyhímezet: Parodie

gyaloghíntő: Tragsessel

gyámoszlop: Pfeiler, gyámszülék:
Pflegeeltern

gyász — gyászesztendő, gyásznapi,
gyászsóra, gyászpallást, a Trauer
összetételei közt

gyermek — gy. barát: Kinder-
freund, gy. játék: K. spiel; gy.
nyelv: K. sprache; gy. ruha:
K. rock; gy. szoba: K. stube;
mind németből fordítva, érde-
kes még: fiú gyermekiskola:
Knabenschule; holott már
1803-ban: leányiskola és nem
leány gy. isk.

†gyorsíró: Geschwindschreiber;
Társalk. I: 245 a NyUSz.

gyöngyfűzér: Perlenschnur

†had — hadcsapat: Kriegshaufen,
hadsereg. Truppen NyUSz. csak
Tzs.-ból 1838.; hadtudomány:
Kr. gelehrsamkeit és hadvizs-
gálat: Musterung

hazafisít: nationalisiren; Szirmay-
nál 1806.: hazafúsít

*hév mérő: Thermometer

hidegvérűség: Kaltsinn

hógolya: Schneeball, Lawine, gu-
lya talán: golyó

holdfogyat: Mondfinsterniss

hosszmérő: Längemass; hosszmér-
ték Verseghy 1820.

hűsség: Kühle

igehatározó: Adverbium, Neben-
wort

†káröröm: Schadenfreu; Stettner
1832 a NyUSz.-ban

kárpótlék: Entschädigung

képművész: Bildner

†kincstárnok: Schatzmeister NyU-
Sz. csak Tzs.-ból 1835.

királyosdi; király p. o. a játék-
ban: König

könnyelme: Leichtsinn: könnyelmű;
Kazinczytól

könnyénekű: Melodisch

†könyvtárnok; Bibliothekár; Ny-
USz. Puky 1830.

†körrajz: Umriß; Helmeczy 1832.
a NyUSz. szerint

közbirtokos: Mitbesitzer; közhir-
detmény: Placat

közkedvességű: Allbeliebt

kristályosodás: Kristallisirung

†külföldieskedés: Ausländerei Ny-
USz. csak Széchenyitől 1830.

lekótáz: etwas in Noten setzen

lécezet: Lattenwerk; levelezet:
Laubwerk; ma: lombozat

lovagjáték: Ritterspiel

†mell — mellbetegség: Brustkrank-
heit; mellezet: Bruststück in
der Wappenkunst; mellthea: Br.
thee; mellvédfal: Br. wehr;
mellvéd a Tzs.-ból 1838. idézve
a NyUSz.

mellék — nagyon sok összetételei
közül, melyek neben és Seiten
szóknál találhatók, érdekeseb-
bek: melléképület: Seitenge-
bäude; mellékág: S. linie; mel-
lékfizetés: Deputat; mellék-
hang: Begleitung, mellékhiva-
tal: Nebenamt, mellékkijárás: N.
ausgang, mellékszín: N. farbe

SIMAI: MÁRTON J. MINT SZÓTÁRÍRÓ.

mélybelátású: tiefsinnig

munkabér: Arbeitslohn

†műbíraló: Kunstrichter; műértő:

K. kenner NyUSz. csak Fog-
tól 1836; műáros: Kunsthänd-
ler csak Tzs.-ból Szilynél.

olvasó közönség: Leserwelt

országjár: Staats-Casse

öleb: Schoosshund

†ön-; eigen- és selbst szóknál sok
összetétele található, figyelmet
érdemelnek: öndicséret: Eigen-
lob, önhatalmú: eigenmächtig,
melyek NyUSz.-ban csak Fog-
tól 1836 vannak felvéve; ön-
erejűség: Selbständigkeit, ön-
megvetés: Selbstverachtung csak
a Tzs.-ból 1838, önmérséklés:
Bescheidenheit Phil. 1834: ön-
mérséklet

†őr-, őrház, őrszoba, őrtorony S. I-
nél is meglevőkön kívül: őrbér:
Wachgeld és őrtűz: W.-feuer,
mely utóbbi NyUSz.-ban Fog-tól
1836; őrkosár: Mastkorb

örömdal: Freudenlied, előbb csak:
örömenek

parancsór: Ordonnanz

*pénztáros: Kassenführer

†pénzügy: Wesen, Münzw. NyUSz-
ban Helmeczy 1832

porhon, portok: Staubbehältniss

†rablánc: Sklaverei Kunosztól 1834

rajzeszközök: Reisszeuge

rangőr: Ehrenwacht

†rangvágy: Rangsucht Tzs. 1835

*rendjel: rendet v. rendjelet nyerni:
einen Orden bekommen

rendőr: Polizeil.-landreiter l. Nyr.
30: 141

†rimel: reimen, rimes: »bízogó ri-
mes v. véghangos vers«: Knüt-
telvers; rimetlen: reimlos, mind-
ezek csak a Tzs.-ból 1838-ból

rimkinzó, rimversíró: Reimer

ruhabolond: Kleidernarr

sarjazat: Sprössling
 †segédtanító: Schulgehülfe, csak
 Kreszn. 1827; megvan az al-
 tanító is: Unterlehrer

segédtiszt: Adjutant, segédtudo-
 mány: Hilfswissenschaft

†siremlék: Begräbnissmahl Fog-tól
 1836; sirjel Tzs-ból 1838

sugártörés: Strahlenbrechung
 szabadjel, t. i. a' bémenetelre':
 Freibillet

†szavaz: abstimmen über eine Sache.
 NyUSz-ban Kölceynek tulajdo-
 nítva, s először a Jelenk. 1832-
 ből idézve

szigetország: Inselreich

szobaszegély: Lambris; szegély
 1803. már megvan

*szófejtés: Etymologie

szűkkörű; sz. ember: ein klein-
 licher M., ma: szűk látókörű

tárhely: Packhof; jó volna a rak-
 tár helyett

természetfeletti: übernatürlich

tüdőveszély: Lungensucht; tüdő-
 veszélyes: L.-suchtig; tüdővész
 Bugáttól 1833

*tűzőr: Feuerwächter

tűzvízármentő: Assecurant
 ügylevél: Geschäftsbrief

vagyontár (vagyomtár): Vorraths-
 gewölbe

vámór, lovas v.: Zollbereiter

†véd-, védcapat: »hadrekesztővéd-
 tsapatot tenni v. véd tsapat
 lenni»: Nachtrab bilden; a kö-
 vetkezők a NyUSz-ban csak a
 Tzs-ból: véderősség: Bollwerk,
 védeszköz: Schutzmittel, védfal:
 Sch.-mauer; védfegyver: Sch.-
 waffen; védirás: Sch.-schrift;
 védgát: Bollwerk; védőr: Sch.-
 wache és védszent: Sch.-heiliger

vezérkönyv: v. a' historia tanítá-
 sában: ein Leitfaden zum Unter-
 richt der Geschichte

†villámos: elektrisch; villamos
 NyUSz-ban 1838 Tarczytól

Kereskedés: papirosk.: Papierh.; posztók.: Tuchh.; sajt.: Käseh.;
 selyemk.: Seidenh.; sók.: Salzh.; izacsk.: Waidh.; gyapjuk.: Wollh.;
 viasz.: Wachsh.; váltók.: Wechselh.; de Pferdehandel: csak lókupec-
 ség, lóval kereskedés; monopolist pedig: magányáros l. NyUSz.

Előttünk áll ime Mrt. viszonya a nyelvújításhoz; nem volt
 nagy nyelvújító, de újított, csakhogy mindig szabályos képzéssel
 vagy összetétellel. Igaz ugyan, hogy szótáraiban sok a németes
 összetétel, szószerinti fordítás, melyek valószínűleg innen is ter-
 jedtek el az irodalmi és köznyelvben, mégis jól ismerte a magyar
 nyelv szellemét, s őrizte is azt a fordítók, újítók túlkapásai ellen.
 Így a Praktische ungarische Sprachlehre c. nyelvtanában (1817)
 a 129. l. egész sorozatát adja a germanizmusoknak, melyek mellé
 odateszi, »hogy hangzanak helyes magyarsággal.« A felsorolt új
 szók pedig azt bizonyítják, hogy Mrt. számottevő helyet foglal le
 a magyar nyelvújítás történetében.

VIII. A Magyar Tájszótár és Márton szótárai. Márton tervei.

Ami Márton szótárainak a Tájszótárhoz való viszonyát illeti, annyi bennük a tájszó, hogy méltán helyet foglalhattak volna az új Tsz. forrásai között; már csak azért is, hogy az első, rendszeres gyűjtő. Igaz ugyan, hogy csak az Erdélyben divatos szók után vet mindig egy E-betűt, jelezve evvel a szó erdélyi voltát, míg a dunántúli s máshonnan gyűjtött szókat csak a legritkább esetben látja el helymutató betűvel. A következőkben összeállítottam a három első (1799—800; 1803—4; 1807) szótárában található tájszókat; először az általa is megjelelt erdélyieket sorolom fel; a felsorolásba a Tsz.-ben meglevőket is felvettem, mert velük Márton az összes forrásokat megelőzte. A gyűjtés módjáról IV. fejezetünkben szoltunk.

A Tsz.-ban nincsenek meg a következő erdélyi szók, melyek 1807-i szótárábólvalók s E-vel vannak megjelelve:

apró: apró szénarakások, petrencék, rudasok — aprómajorság: házi szárnyasok — bahókás: bohó, bahó — bányol, bányolás: foltoz- a NySz. PP.-ból és Konyiból idézi — buliklani, buliklás: turbékol, buroklani, vö. NySz. — betilt: letartóztat vlmít — derecsel, tirécsel: tereferél, tréccsöl; derecsel a NySz.-ban a Debr. Codexből — deliás, daliás — dercés, dercés: durcás; a dercésre is csak egy adat van a Tsz.-ban Kassai Szókönyvéből — édeske: édes lepény; NySz. MA szótárából — elmecsevészett: elcsenevészedett, csenevész (mássalhangzó-cserével) — erek: eresz (valószínűleg sajtóhiba, erdélyi szótárakból vehette) — fanyarú: fanyar, fojtós — félkupa: »egy ittze« — fondorlani, fondorkodni: leselkedni, ólálkodni, a mint lát-szik, Erdélyből terjedt el az irodalomban — fuszulyka: paszuly a NySz.-beli fuszuly PP.-ből — gyapor: termékeny; talán kombinált alak: szapora + gyakor? — gyapott: pamut — here: »tökgolyó (Felföld)« — hetedszak: egy hét, egész hetedszaka — hámpol: ver-spotten — homlokelő: pintli; a NySz.-ban megvan — homorú, homorodott (welk); ez is Erdélyből terjedt el — komótyú: herefű, lóhere már 1803-ban is — marcona: durcás; a NySz.-ban is — megtakarit: kitisztogat — patkonca: kender — snef: szalonka — szavatos-ság: kezesség.

A következő erdélyi szók megvannak ugyan a Tsz.-ban, de legnagyobbbrészt vagy más jelentésben, vagy nem Erdélyből közölve:

adázni, adázni, adázat, adázó: belebolondúl vlmibe; a Tszban ilyen jelentéssel nincs; esenkedni értelemben is csak Háromszékből — ajazó: álladzó a zabolán (Zwärgzaum) ájaz Székelyföld: felpeckel, kifeszít Tsz. — ajangani, ajangás: kétségeskedik — alamuszi, alamuszta, alomuszi: aluszkony, alamuszta a Tsz¹-ből helynékül a Tsz²-ban — akadéki, akadékoskodik: gáncs. Erdélyből nincs közölve a Tsz.-ban — általut már aNySz.-ban MA.-ból. — ámolmog, ámolgyás: szájong-ás,

ácsorgás — áncsorog: ácsorog vö. náspágot és nánzspángol — ármás: vármege, vagy uraság hajdúja; megvan a NySz. — avatag: avult, régi — bámit, bámitás: erschrecken a Tsz² Erdélyből nem közli — barkóca: berkenye. Ebben a jelentésben nincs a Tsz²-ban, csak egy adat Baranyából barka jelentéssel, — bonta: kétszínű. Nincs Erdélyből a Tsz²-ban brúgó: gordon (Bassgeige): Tsz² brúgó: cipó Kecskemét. dancs, dancsos: mocskos, lucskos — délceg, délcegség, megvan már a NySz.-ban is. — deberke: berbence — deget, degenet (székely szó): dohot szekérkenő, kulimász, degeny. A degeny nincs meg a Tsz²-ban. — ekegerendély (Riester) már MA. szótárában — eredés (székely szó): gyuladás — falángat-ás: schelten — fancesalog: ächzen; ebben a jelentésben Tsz²-ban nincs. — fartat, firtat: lovat, ökröt visszaszólit, (zurückrücken lassen) — ficseréz: felcifráz; helynélkül idézve a Tsz.-ban a régi Tszból — figemadár: függőcinke — fillenk: billing vö. paszuly, fuszuly — fundér: árulkodó; vajjon nem-e a fondorlani alapszava? — galád-ul: rút — gépely: masina, erőmív, egy adat van csak a Tsz.-ban Kapnikbányáról — hoda-fu, vizimadár Fulica — hambár, hombár: szuszék — hasajó: zugolyfa (Weberbaum) — héhel, -ő: gyaratol, kártol — herőce: csöröge, pöre, Erdélyből nincs a Tszban. — hóhár: hóhér — hóharmat: dér — homorodik, homorodás; Erdővidékről a Tsz¹-ban is. — instál: kér; ismeretes erdélyi szó — kecel: rokolya; ebben a jelentésben nincs — kucsma, berebecs: báránybőrsüveg (t. d. is: túl a Dunán is) palackféreg: bűdösféreg; mint székely szót említi — pakulár: juhász (szintén úgy) — pánkó: fánk (szintén úgy) — pityóka: (krumpli) csicsóka (szintén) — takarít: tisztít (szintén) — ügyes: alkalmas (szintén) — ügyetlen: élehetetlen — ürügy: Vorwand (a régi Tszban még megvan, de az újban mint irodalmi szó már nincs) verőmalac: kis malac.

A következő szók is kétségtelenül tájszók, nincsenek azonban semmiféle helymutató betűvel megjelölve; ezeknek felsorolásánál is először a Tsz.-ban meg nem találhatókát állítom össze, s azután a Tsz.-ban is meglevők következnek: a Tsz.-ból hiányzanak.

Az 1803-i szótárból:

bördő: pásztorsíp, pásztori tárogató — cobák, özcobák: Hinterkeule — csávás varga, lágy varga: Weissgärber — csicsós: hübsch dohatos: dumpfig — dörömbérez: dörömböl, valami kombinált alkotás lehet — ellegyeskedik: eltréfálja az időt — elzsobrálni: abkargen — facsippa: gummi (talán Márton nevezte el így) — fagota: zugó síp (Bassgeige) — feldúzni az orrát: maulen — fektéroz: hadaz, fechten, a német ieren végű igék hatása, vagy kombináció — felmagvasadik: aufwachsen — garaszol: abgrasen, azonos a karaszollal — gurászta, gulászta, pectéj: fecstéj — hajcsapzás: (lengyel nyavalya) Judenzopf — karabó: kosár, bucsér — kerce, csergőréce: Baumärnte — kelepcél: ratschen — kivakog: kigagyog — kopácsló: kis kapa — krápolás: mámoros — kotog: klempern — nyakleves: pofon — tama, ijesztő: váz.

1807-ből:

Aprószer- es: Handlanger — aszag: szemét, gaz — balustya: bal-
gatat — bornyász: dumm, Tsz²-ban borjúpásztor jelentésben megvan —
boca: bodza — bercenteni: anrühren — beheged (minta tej): föle
lesz — bakocs, bökse: Stechfliege — bundás kenyér: Semmel Schnitzel
— bugáz: a len bugáját leszedi — brosmítál, brézsmítál: présmitál —
burnót (Baranyai szó): tobák — cökös kenyér: gesauertes Brod —
csikótyú: Jochband — cevere: leányka, Tsz²: cevernye (?) Kalota-
szegen — édelkedik: áskálódik vlki ellen — felaszik: felkopik (áll) —
fellenni vlmivel, fellátni vlmivel: viel Wesens von etwas machen —
fűjteni: fűteni — firtongat: firtat — hurba: cigányhajlék a föld
alatt — pizsitnek: bubos pacsirta.

A Tsz-ban is megvannak a következők, melyeket csak azért
írtam ki, hogy Márton gyűjtésének bősége annál jobban kitűnjék.

1808.

Buksi: nagyfejű — agyafurtfejű: Grillenfänger — canga: selej-
tes juh — bangó: bohó: bolondos — capistrák: Zapfenstreich —
bókony, habláb: die Rippen des Schiffes; — csapinos Tsz² csapinyó
— csiribiri pénz: Lumpengeld — csiribiri: apró, jelentéktelen — csi-
vogás: ficserékelés (Gezwischer) — enyek: nyálka, Tsz² nincs ugyan,
de Nyr 30:102 enykes: nyálkás vasmegyei szó — motyó, butyor:
poggyász — elcsillent: mausen — fellábas: beurlaubte — flangéroz:
flankieren — gagyosság: ittasság — katraboca: túrós étel — kaláha:
gabonatok — kankapocs: Heft — kártol: klämpeln — kárél, rostál:
rädern — kommog: schlendern — kőce: gunya — kuruglya: szén-
vonó, Krücke — kulimász: szekérkenyő — nyivácskol: nyávog —
nyurga: sugár — náspál: elver — ontra: csin Tsz² ontora — pintli,
fejmentő: Fallhut — pislákol: glimmern — selma: gazember —
szotyós: molsch — ponk: halmos hely — rébzeni: dünken — serte-
pertél: herumtaumeln — sündörközik: hízkelkedik — sinkó: szőrös süveg;
Tsz¹ szerint deákkalpag volt.

1807.

aszat: gyom — ánsológ: Einschlag — balyókás: hülye —
bencel: pecér — bengyele: butor, poggyász, bengyele, böngyöle a
Tsz² szerint érett gyékénykákának megszáradt, lisztes töve, amelyből
inség idején kenyeret készítenek — birtóka, birtyoka: férges sziva —
bokoriszák, bukoriszák: egy háló neme, mivel a hálós helyen halász-
nak — bosporoslév: eingebrenntes mit Knosel und Essig —
burgonya (Baranyai szó): krumpli — domika: katraboca — boné,
bonéháló: Handnetz — doroszol: nagyjában meghánt — fincároz: herum-
schweifen — fityferékel: ficserékel — gör lábú: nagylábú — göme,
gönne: emse — keszegoldalt: schret — lusnya: lusta — poszog: farzen
— száрма: szőlőlevelekbe takart káposzta — szöszmötöl, mit der
Arbeit sehr langsam herumgehen — gémb eredés: giberedés — habó-

rélik egymással és az a helyett néha o-t írnak, az o helyett pedig a betűt. P. o. e' helyett: lábam:lábom; e' helyett: választani így: választani (talán: mivel ennek sokszorozó igéje az ogat származtatóval így esik: válogat*); e' helyett származni: származni. A rövid a csak abban az esetben szokott hosszú á-vá változni, midőn valamely szó rajta végződven, még a' szóhoz vagy ejtegető vagy utoljáró vagy ragaszték vagy származtató végezet járul: p. o. ezekből fa, ruha, tiszta, lesz: fának, ruhának, fák, ruhák, tiszták; fában, ruhában, tisztában, fánn, ruhánn, fás, ruhás s. a. t., de a' ság végezet előtt mindenkor megmarad a' rövid a vonás nélkül, p. o. tisztaság, drágaság. Ezek a' szók munkásság, fásság nintsenek ezen kivétel ellen; úgy mint a' mellyek ezekről származnak: munkás, fás. Némely egytagú törzsök szók a' rövid a, e betűt a jelentő jelenvalónak Egyes harmadik személyében szeretik á'-vá; é-vé változtatni; tisztább hangzás kedvéért p. o. ezen törzsszókból, ad, hagy (adni, hagyni) lesz ad, er gíbt, dat; il donne; hágy, er lässt, permittit.

A' hosszú vagy huzásos a némely szókban elveszti a' vonását, tudniillik a' szónak negyedik Ejtésében, s' a' többesben, a' ragasztékok és a' származtató végezet előtt; de az utoljárók előtt nem, p. o. madár, madarat, madarak; nyár, nyarat, nyarak; bogár, bogarat, bogarak. Ezen szókat regula által meghatározni nem lehet; mert p. o. ezekben határ, vár, a' vonásos a megmarad így: határt, várat.

A, á. Ez a' betű átváltozást vagy általmenetelt jelentő végezet; de a' mellyet, valamint a' huzásos ét is csak kevés igék után vesznek fel a' nevek még pedig csak azok, a' mellyek két mássalhangzón végződnek így p. o. bolond: bolondá; tiszt, tiszté. A' több nevek, mellyek vagy magánhangzón vagy egyes mássalhangzón végződnek az á, é helyett vá, vé végezetet vesznek fel, úgy azomban, hogy a' o mindenkor elváltozik az előtte álló mássalhangzová. Az igék, mellyek e szókat magok mellé ezen á, é, vá, vé végezettel kívánják, többnyire csak ezek: tenni, lenni, változni, törni, hagyni; a midőn a' németben rendszerint így lehet kitenni: zu etwas vagy dazu machen, werden, sich vermandeln u. ſ. w. Példák ezekre: bolondá tenni, hamuvá lenni, porrá változni, törni. jóvá hagyni.

A' a', a' kihagyóval jegyes a' ezen névszótka helyett áll a' szók előtt: az a' hol tehát a' kihagyó, a' z betűt pótolja ki. Ez a' z akkor hagyódik ki a' névszótkákból, mikor az mássalhangzón kezdődő szó előtt áll, így: a' nap, a' hegy, a' ki, a' honnan, a' hol. A' z kihagyását nemcsak írásunkban jegyezzük meg a' kihagyóval, hanem a' kimondásban is, az által, hogy az azt követő mássalhangzót megkettőztetjük, p. o.: ezt: a' kenyér így: akkenyér, a' bor így: abbor, a' ki így: akki; a' mi így: ammi, de a' h betű, különben is igen gyenge hangú lévén, nem könnyen szenvedné meg ezt a' kettőztetést, nem mondjuk p. o. így ki: fáj ahhátom ezt: fáj a' hátom, hanem csak egyes h-val! Így ezeket a' hol, a' honnan, a' hova, a' hogy, a' hogyan így mondja ki, ahol, ahonnan, ahová stb.; sőt még a

* Úgy látszik itt az analogiára gondolt, elég korán (1810).

versben is rövid tagnak veszik versíróink az egyébiránt hosszú a betűt a' h előtt, így: »Itt a' hol a' kikelet szüntelen életet oszt s. a'. t.« Hibásan írják hát némelyek ezek szerint: abban, abból, arra, akkor, azt is két h-val ahhoz, mert ez így a' jó magyar soha sem olvassa, hanem tsak így ahoz, ahozképest; és tsak ebben az egyesetben nem szoktuk a' kihagyott z betűt kihagyóval pótolni t. i. a' hoz, hez utoljáró előtt, ámbár vannak némelyek a' kik így is írják: a' hoz, e' hez. A magyar névszótska vagy artikus a' deákban nints meg; német így van: *der, die, das*, frantziául így: *le, la* s a Magánhangzó előtt így *l'*. Ezen mi névszótskánk változhatatlan.

Következik az *aba* és *abárol* szó, de fölösleges volna ezt is lemásolni; ennyiből is látszik, hogy a Czuczor-Fogarasi szótár hajtotta végre részben Márton tervét. Tény az, hogy a haza sokat várt tőle még, erre vonatkozik gróf Dessewffynek 1820. ápr. 6. hozzáírt levele, melyben ezt találjuk: »Szükségünk lenne hát mind olasz-magyar; mind angol-magyar, mind spanyol-, mind görög-magyar szótárakra, végtére pedig magyar-magyar lekszikonra, melyben minden magyar szónak értelme pontosan megmagyaráztatik«. Ezeknek a kívánságoknak Márton nem tett, nem tehetett eleget; többet ígért, mint amennyit adhatott, de azzal is, amit nyújtott, örök hálára kötelezte a nemzetet; és ha kissé hosszasan is tárgyaltam szótárait, tettem ezt azért, mert egy majdnem elfeledett írónak negyven évre terjedő, hálára érdemes munkásságát ismertettem.

Függelék.

Mi sem természetesebb mint az, hogy e kis dolgozatnak nyelv-újításról szóló része folytonos javítgatásoknak, helyreigazításoknak van kitéve. Alig jelent meg ezen értekezésnek Márton József és a nyelvújítás c. része a Nyelvőrben, már a Nyr. egy olvasója több helyreigazítást volt szíves velem közölni. Ezeket a teljesség okáért szükségesnek tartom ide csatolni:

27. l. Műszer már a NySz.-ban megvan
28. l. beajánl » » » »
       csatapiac SzD. szótárában »
       értékség Barcafalvitól (Tud. magy.) 1792.
29. l. himlőhelyes már a NySz.-ban.
       táplálat nem a NyÚSz.-ból maradt ki, hanem a NySz.-ból
31. l. büszkélkedik SzD-nál 1792-ben
       csapong a NySz.-ban
       csarnok már SzD-nál l. NyÚSz.
       cserény » » » »
       éjtszakáz » » » »
       okosravasz már a NySz.-ban
32. l. sanyargani SzD-nál
       asztalnok már a NySz.-ban
34. l. allj már SzD-nál
       bebalzsamoz, bedeszakáz, beéget mind a három csak szó-
       tárakból a NySz.-ban
35. l. csergetyű szintén a NySz.-ban: csörgetyű
       elkényeztet már 1799-ben Mártonnál
       elegyenget a NySz.-ban
       elmocskol a »
       erőszakoskodás SzD-nál is
       fölhajhász a NySz.-ban
36. l. fölpáncéloz már a NySz.-ban (csak egy adat)
       hajlatlan » » »
       hinta SzD-nál (89. l.)
       kicsuszamodik a NySz.-ban
       kinövés » » csak PPBl-ból
       kiszív » » »

37. l. megbotoz PP. szótárában a fustis cikkben
megkardlapoz a NySz-ban (csak 1790-ből egy adat)
mentetet vlkit a »
megmérkőzik SzD-nál is
összefércei » »
símitgat » » (38. l.)
38. l. szomor » » vö. NyÚSz.
tövises már a NySz-ban
zsiványkodik, zsiványság SzD-nál is
39. l. félsziget a NySz-ban
féltudós grammatista jelentésben PPBl-ban
főszemély NySz-ban is (egy adat)
fűrészmalom » » »
gyalogkapitány » »
40. l. hitletétel » » » »
időhatár SzD-nál is l. NyÚSz.
inasesztendő NySz-ban is van rá egy adat
jelzészó » »
kapupénz megvan ugyan a NySz-ban, de nem jelent
Sperrgeld-et.
kecskegolyó már SzD-nál
kengyelfutó a NySz-ban
lovagrend Mártonnál 1799-ben is.
41. l. sírírás » » »
szemgolyó SzD-nál is
42. l. szívdobogás » »
táblabíró » »
vendégszoba Mártonnál 1799-ben is.
zászlóalj SzD-nál is.
43. l. bányaváros NySz-ban
batu, batyú SzD-nál
belangyít »
brúgatyó »
búzungani »
44. l. fűszerzet l. Nyr. 18:34
mellvas már a NySz-ban
45. l. bűnhely Pestm. Tiszt. 1807.
egyesület l. NyÚSz. 55. l.
előjáték Sándor Istvánnál 1808.
feleslegezés Veszprémm. Tiszt. 1807.
felségsértés Szirmay Gloss. 1806.
haszonkölcson Veszpr. Tiszt. 1807.
időhaladék SI-nél
istenesítés a NySz-ban
kármentség Pest. Tiszt. 1807.
kereset » » »
46. l. léptetés » » »
magvaszakadás a NySz-ban

46. l. ostromárok SI-nál
 századol SzD-nál
 törvénycikkely Veszpr. Tiszt.
 ügyelet, ügyút Szirmay Gloss.
 vádolat Pestm. Tiszt.
 végrehajtó Georch. (Törv. Szt.) 1804.
47. l. ajakbetű már 1803-ban Mártonnál
 állópont » » »
 álmoskönyv » » »
 anyajel SI-nál is
48. l. céllövés Mártonnál 1803-ban is
 csigagrádics SI-nál is
 dana Mártonnál már 1803-ban
 doromb » » »
 ellenírás SI-nál
 falóra már 1803-ban Mártonnál
 füzérszj » » »
 gazdatiszt » » »
 gyaloghintó SI-nál
 gyöngyfűzér Mártonnál 1803-ban
 hidegvérű SI-nál
 hógulya »
49. l. közbirtokos Georch, (Törv.)
 lekótáz már 1803-ban is Mártonnál
 melléképület » » »
 munkabér » » »
 öleb l. NyÚSz.
 ruhabolond már 1803-ban is Mártonnál
50. l. sugártörés SI-nál
 természetfeletti már 1803-ban is Mártonnál.
-

Értelemzavaró sajtóhibák:

27. l. felülről 2. sor szávad	helyett olv. század
36. » alulról 7. » korcsoskodik	» » kortyoskodik.
37. » » 20. » der Korn	» » des Korn.
37. » » 2. » heiligen	» » heiligsprechen.
37. » » 1. » zirren	» » girren.
38. » felülről 8. » Carpi	» » Charpie.
38. » alulról 8. » anyacsús	» » anyacsúcs.
40. » felülr. 18. » Masenlinum	» » Masculinum.
41. » » 7. » műeszköz : Materialist	» » műveszközök : Materialien.